

ВІД КОЛОНІАЛЬНОСТІ ДО НЕОІМПЕРСЬКОГО РЕВІЗІОНІЗМУ: МОВА ВІЙНИ У ВОЄННІЙ КОНФЛІКТОЛОГІЇ

FROM COLONIALITY TO NEO-IMPERIAL REVISIONISM: WAR LANGUAGE IN THE STUDY OF WARTIME CONFLICTOLOGY

Дем'янчук Ю.І.,

orcid.org/0000-0001-8722-5568

кандидат економічних наук,

асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура
Львівського національного університету імені Івана Франка

У науковій студії проаналізовано історико-політико-правові та теоретико-методологічні засади формування воєнної конфліктології, побудовані на аналізі мови війни у збройних конфліктах, що відбивають динаміку колоніальних, деколоніальних і неокolonіальних практик у різні історичні періоди. Отримані результати підтверджують провідну роль мови війни у формуванні ключових підходів і визначають місце воєнної конфліктології в системі лінгвополітичної синергетики. У ході дослідження виокремлено два аналітичні сегменти. Перший – *історико-політико-правовий блок*, у якому простежено еволюцію мови війни від колоніальних моделей Першої світової війни до неоімперського ревізйонізму ХХІ століття. Встановлено, що її засоби у Першій світовій війні виконували легітимаційну та комунікативно-регулятивну функції, а в міжвоєнний і воєнний періоди ХХ ст. – декларативно-ідеологічну (Атлантична хартія, Указ Гітлера). З'ясовано, що евфемістичні та адміністративно-правові моделі забезпечували формальну легітимацію насильства через мову наказу. Другий сегмент присвячено сучасним неокolonіальним практикам: мова війни реалізує юридико-риторичну модель агресивного дискурсу, маскує анексію Криму як акт правового самовизначення, відтворює риторику визнання окупаційних утворень ("ДНР", "ЛНР") і використовує мовну спорідненість як аргумент "захисту співвітчизників". Такі мовні стратегії демонструють тяглість імперського ревізйонізму Росії – від практик колоніального управління до сучасної збройної й лінгвополітичної агресії.

Теоретико-методологічний блок присвячений формуванню аналітичної рамки, що поєднує лінгвістику війни з воєнною конфліктологією та задає інструменти операціоналізації поняття "мова війни". Обґрунтовано, що методологічне ядро воєнної конфліктології становить теорія конфліктологічної детермінації, що окреслила контури п'яти взаємодоповнювальних напрямів: дискурсивно-комунікативного, політико-інституційного, міжнародно-правового, динамічного, постконфліктного, – які разом забезпечують евристичний і прикладний потенціал дисципліни.

Ключові слова: воєнна конфліктологія, лінгвополітична синергетика, мова війни, лінгвістика війни, колоніальність, деколоніальність, неокolonіальність.

This scientific study examines the historical-political-legal and theoretical-methodological foundations of the formation of wartime conflictology, which are based on the analysis of war language in armed conflicts that reflect the evolution of colonial, decolonial, and neocolonial practices across different historical periods. The findings highlight the leading role of war language in shaping key theoretical approaches and define the place of wartime conflictology within the system of linguopolitical synergetics. Two analytical segments have been identified in the course of the study. The first – *historical-political-legal block*, traces the evolution of wartime discourse from the colonial models of World War I to the neo-imperial revisionism of the XXIst century. It has been established that the means of war language during World War I performed legitimizing and communicative-regulatory functions, whereas in the interwar and wartime periods of the XXth century they acquired a declarative-ideological character (as exemplified by the Atlantic Charter and Hitler's Decree). It was also found that euphemistic and administrative-legal models provided formal legitimation of violence through the language of command. The second analytical segment focuses on contemporary neocolonial practices: the war language implements a legal-rhetorical model of aggressive discourse, masks the annexation of Crimea as an act of legal self-determination, reproduces the rhetoric of recognizing the so-called "DNR" and "LNR", and uses linguistic kinship as an argument for the "protection of compatriots". Such linguistic strategies demonstrate the continuity of Russia's imperial revisionism – from colonial governance practices to contemporary military and linguopolitical aggression.

The *theoretical-methodological section* is devoted to the development of an analytical framework that combines the war linguistics with wartime conflictology and provides tools for the operationalization of the concept of "war language." It is substantiated that the methodological core of wartime conflictology is the theory of conflictological determination, which has outlined the contours of five complementary dimensions: discursive-communicative, politico-institutional, international-legal, dynamic, and post-conflict. Together, they provide both the heuristic and applied potential of the discipline.

Key words: wartime conflictology, linguopolitical synergetics, war language, war linguistics, coloniality, decoloniality, neocoloniality.

Постановка проблеми. По завершенні світових воєн простежено виразну, хоч і не всеохопну, асиметрію відбудови, відлуння якої нині відчутне як ніколи. Держави-метрополії, попри втрату колоній, загалом зберегли структурні переваги

й швидше відновили економіки та інституції, тоді як суспільства, підпорядковані колоніальному правлінню, досі несуть тягар його наслідків – від інституційної крихкості до нерівноправних міжнародно-економічних відносин. На відміну

від колоній, ресурси метрополій не підлягали системному зовнішньому вилученню, а їхнє населення – масовому нищенню у форматі імперського управління. У XXI столітті ця асиметрія породжує нові форми неокolonіального тиску, зокрема на Україну, де російська агресія знову повертає Європу до проблематики колонізації і її руйнівного впливу на мови, культури й ідентичності багатьох народів. Саме тому воєнна конфліктологія пропонує відповіді на питання, які тривалий час лишалися риторичними: як мова війни формує рамки загроз і легітимує рішення, чому задекларовані “гарантії прав” не матеріалізуються, яким чином дискурс впливає на ескалацію/деескалацію, коли і чому інститути колективної безпеки не спрацювувать?

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мова – багатозначне явище, чия позитивна або негативна конотація визначається контекстом. У конфліктах, словесних і збройних, вона майже завжди виступає дієвим чинником. Для одних це мова домінування, яка утверджувала світовий порядок у добу колонізації й підтримувала його після деколонізації. Для інших – мова війни й опору.

На конфліктний потенціал мовних практик звертає увагу професор Тімоті Рейган. У статті “Peace, Conflict, and War: The Role of Language and Languages” він наголошує, що мовне різноманіття нерідко корелює з підвищеним рівнем суспільних конфліктів упродовж усієї історії людства – принаймні частково через центральне місце мови в індивідуальній та груповій ідентичності. Вартою уваги є теза про те, що поширені уявлення про мовні конфлікти в Бельгії, Квебеку та Каталонії засвідчують: “культурні проблеми такого типу здатні розбухувати ірраціональні пристрасті й відводити зазвичай тверезих людей від громадянської участі” [53, с. 25]. Досліджуючи переплетення й взаємозв’язок мови та конфлікту, Н. Ноблок, Ю. Абібок, Ю. Арцимавічене та ін. у книзі “Language of Conflict: Discourses of the Ukrainian Crisis” аналізують моделі публічного дискурсу в Україні та Росії від початку кризи 2014 року. Автори простежують тенденції мовної агресії, оцінок, риторичних стратегій впливу та інші елементи конфліктної комунікації. На підставі аналізу лінгвістичних особливостей ключових дискурсів і наративів, сформованих різними соціальними групами, вони доходять висновку, що мова конфлікту відбиває конкуруючі світогляди зацікавлених сторін і репрезентує численні часто суперечливі бачення обставин [38].

З перспективи збройного конфлікту та колоніального досвіду це явище розглядає А. Галандарова. У праці “War and Linguistic Borrowing: The Influence of Military Conflicts on Lexical Expansion” вона показує глибокий зв’язок між війнами та лінгвістичною еволюцією: “війна постає не лише каталізатором соціально-політичних потрясінь, а й механізмом, що фундаментально змінює мову” [31, с. 71]. Лінгвістичні запозичення у воєнний час постають як неминучий наслідок інтенсивних міжкультурних контактів, зумовлених нагальністю комунікації між різними групами – комбатантами, союзниками, цивільними. Як стверджує дослідниця, “війна, подібно до колоніалізму, створює унікальні умови для запозичень”. Натомість, на відміну від колоніальних зіткнень, де мовні впливи накопичуються поступово й опосередковуються тривалими контактами, війна вимагає негайності [31, с. 72].

Зв’язок між війною, колоніальністю та еволюцією мови А. Галандарова розвиває в іншій праці – “War, Colonization, and Language Evolution: Tracing Linguistic Shifts in Global History”, в якій наводить докази, що механізми запозичення, перемикування кодів і опору є спільними для конфліктних і колоніальних контекстів, хоча вихідні мотиви та довгострокові наслідки різняться. У воєнний час нагальна потреба в ефективній комунікації часто спричиняє інтенсивний потік запозичень, тоді як тривалі процеси колонізації зазвичай ведуть до стійкішої лінгвістичної трансформації [32, с. 205]. У висновках дослідниця не лише підтверджує засадничі положення теорій мовного контакту, а й підкреслює критичну роль соціолінгвістичної динаміки в опосередкуванні мовних змін.

Вплив колоніального управління на мовну політику переконливо окреслюють Б. Мігге та І. Легліз. У праці “Language and Colonialism” вони доводять, що колоніальна політика переважно негативно позначилася на мовах і освітніх практиках у колишніх колоніях. Метрополії змінювали мовне середовище і вибудовували освітні системи під власні потреби від “прищеплення” європейської моралі до формування дешевої робочої сили. Навіть після незалежності або інтеграції до національної держави статус-кво часто зберігався зусиллями колишніх колонізаторів і місцевих еліт. Попри повоєнне розширення доступу до освіти, програми, методики й мовна політика адаптувалися повільно, тож у багатьох країнах навчання залишається неадекватним, а мовна дискримінація – тривкою. Водночас дослідники відзначають дієві практики: на

Кюрасао та у Французькій Гвіані впровадження креольських та інших неєвропейських мов як мов навчання чи як предметів помітно знижує мовні бар'єри. Випадки Мартиніки й Гваделупи наочно показують, що вирішальними є мовні установки та реальні лінгвістичні потреби, а не брак ресурсів [42]. Р. Філіпсон, аналізуючи мовну політику як ключовий вимір колоніальних імперій у праці “Linguistic Imperialism”, концептуалізує лінгвістичний імперіалізм як форму лінгвіцизму, співвідносну з суспільним структуруванням за ознаками раси, статі та класу, що привілеює користувачів стандартних форм домінувальної мови як носіїв “конвертованого” лінгвістичного капіталу. За словами дослідника, це домінування постійно оскаржують і йому чинять опір [52].

У ХХІ столітті мова набуває нових смислових нашарувань, адже стає об'єктом неокolonіального тиску. Як зауважує С. Вітантоніо у звіті “The Humanitarian Leader: The Relationship between Language and Neo-colonialism in the Aid Industry”, дослідниця з десятирічним досвідом роботи в міжнародних урядових і неурядових організаціях (Північна Корея, Китай, М'янма, Таїланд, Куба) доводить, що навіть без територіальної експансії мовна політика може слугувати маркером неокolonіальної поведінки. Щоб підкріпити свій аргумент, авторка наводить приклад, у якому іспанська (castellano) в колишніх іспанських колоніях часто є основною мовою повсякденного спілкування й тому не сприймається як примус, тоді як нав'язування англійської чи французької деякими донорами в інших країнах широко трактується як неокolonіальний прояв [62, с. 7].

На прикладі України ця логіка має радикальніший вияв. Росія поєднує мовну експансію з прямою територіальною агресією, і це становить відкриту неокolonіальну практику. Томас Еймонд-Ларітаз, засновник і генеральний директор Highgate, який консультував понад десяток президентів і прем'єр-міністрів по всьому світу, зокрема в Україні, у статті “Russia’s invasion of Ukraine and the worrying neo-colonial paradox” слушно зауважує тривожний геополітичний парадокс війни Росії проти України. Колишні західні колоніальні держави підтримують боротьбу України за свободу й незалежність, тоді як чимало країн, колись жорстоко поневолених імперіями, демонструють неявну підтримку неокolonіальному порядку денному РФ. Показово, що на Генеральній Асамблеї ООН 2 березня 2022 року п'ять із 141 держави-члена проголосували проти резолюції, що засуджує вторгнення та закликає до негайного виведення російських військ, ще 35 –

утрималися. А вже 7 квітня 24 країни проголосували проти тимчасового призупинення членства Росії в Раді ООН з прав людини, 58 – утрималися. Попри надмірну кількість візуальних свідчень звірств проти українських мирних жителів, понад 40% членів ООН де-факто стали на бік Росії у спробі відтворити імперію. Причина, на думку Томаса Еймонда-Ларітаза, полягає в тому, що багато держав Глобального Півдня сприймають цю війну як зіткнення сфер впливу Заходу й Росії. Через три десятиліття після розпаду СРСР зростає обурення політичним, економічним і культурним домінуванням та зарозумілістю Європи й США, а також запит на більш багатополярний, справедливий і рівноправний світ. Звідси – співчуття Росії та її спробам протистояти Заходу в Україні [30].

Попри значний обсяг наукових праць, присвячених мовному виміру збройних конфліктів, феномен мови війни як аналітичного інструменту їх осмислення досі не має завершеної концептуалізації, що зумовлює актуальність пропонованої студії. **Актуальність** дослідження полягає в необхідності теоретичного осмислення мови війни, що постає центральним аналітичним і методологічним інструментом воєнної конфліктології, інтегрованої у систему лінгвополітичної синергетики. Такий підхід забезпечує новий рівень міждисциплінарного аналізу, у межах якого мова війни відтворює воєнну реальність і водночас формує владні, правові та, зокрема, дискурсивні стратегії, що визначають характер і динаміку збройних конфліктів. Дослідження пропонує цілісне бачення еволюції мови війни – від колоніальних моделей до неоімперського ревізіонізму, демонструючи, як лінгвістичні засоби перетворюють воєнний дискурс на знаряддя ідеологічного, політичного, а також правового впливу, формуючи у такий спосіб підґрунтя для нової теоретичної рамки воєнної конфліктології.

Варто зазначити, що уже були здійснені певні спроби окреслити воєнну конфліктологію як новітній напрям міждисциплінарних студій збройних конфліктів у контексті лінгвополітичної синергетики. Йдеться про серію статей Ю. Дем'янчук: “Лінгвополітична синергетика: становлення та перспективи дослідження” (2024) [5]; “Лінгвістика війни: виникнення, концептуалізація та вектори подальшого розвитку” (2025) [6]; “Генеза становлення мови війни в історико-політичному та історико-художньому контексті (український досвід)” (2025) [7]; “Метафори війни в експериментальній лінгвополітичній синергетиці: дисонанс між офіційною риторикою та емпіричною реальністю війни” (2025) [8];

“Міжнародний суд ООН у системі воєнної конфліктології: від юрисдикції до політичного впливу” (2025) [9]; Лінгвополітична синергія засобів мови війни в текстах офіційно-ділового, публіцистичного та художнього стилів (2025) [10]; Воєнно-політична та військово-політична лексика у фокусі теоретичної лінгвополітичної синергетики (2025) [11]. Запропонована стаття є логічним підсумком цих напрацювань.

Наукова праця має на меті – теоретично обґрунтувати мову війни як центральний аналітичний і методологічний інструмент воєнної конфліктології, простежити її еволюцію від колоніальних моделей до неоімперського ревізіонізму, показати взаємодію лінгвістичних, політичних, правових механізмів, через які мова війни формує дискурсивні рамки легітимації насильства й концептуалізації загроз. **Об’єктом** дослідження є тексти різних функціонально-стильових реєстрів (офіційно-ділові, документальні, медійні), у яких вербалізовано збройні конфлікти та відображено еволюцію мови війни – від колоніальних і деколоніальних моделей до сучасного неоімперського ревізіонізму. **Предмет** дослідження – функціонування та семантизація мови війни як системи лінгвополітичних засобів, що забезпечують реалізацію механізмів концептуалізації загроз, легітимації насильства й побудови комунікативних стратегій протистояння та примирення у просторах колоніального, деколоніального, неоімперського дискурсів.

Виклад основного матеріалу. Витоки воєнної конфліктології, як і мови війни, беруть початок у періоді Першої світової війни (1914-1918 рр.) й водночас корелюють із колоніальністю. Саме ця війна стала етапом формування двох військово-політичних блоків: Центральних держав (Німецька імперія, Австро-Угорщина, Османська імперія, Болгарське царство) та Антанти (Велика Британія, Франція, Російська імперія; згодом приєдналися Італія – 1915 р., і США – 1917 р.). Їхнє зіткнення зумовило падіння кількох імперій – Російської (1917 р.), Німецької й Австро-Угорської (1918 р.), а також, у підсумку повоєнних угод Османської.

Колоніальність (під час Першої світової війни). Після краху Османської імперії у Першій світовій війні було укладено два ключові договори, що мали вирішити долю турецької держави. Йдеться про Севрський договір від 10 серпня 1920 р., що на дипломатичному рівні передбачав поділ колишніх османських володінь: Палестини, Іраку, Сирії, Лівану, островів Додеканес, Східної Фракії, частини Егейських островів, які пере-

йшли під мандат Великої Британії, Франції, Італії, Греції. Водночас Туреччина зрікалася претензій на Хіджаз (Аравійський півострів) і визнавала британський протекторат над Єгиптом та французький – над Тунісом і Марокко [14]. Утім, цей документ так і не набув чинності. Натомість Лозаннський мирний договір від 24 липня 1923 р. загалом означив для Анкари велику перемогу, хоч окремі його положення були несприятливими [15]. Лозаннський договір на міжнародному рівні визнав незалежність Турецької Республіки, що постала внаслідок Кемалістської революції, визначив її кордони та остаточно замінив Севрський договір.

Попри те, що колоніальність була поширеною задовго до Першої світової, саме в її добу колоніальні змагання набрали нових обертів. Показовим є приклад Німецької імперії. У перші роки існування імперія не мала колоній, однак наприкінці XIX ст. розпочала запізнілу, проте вкрай енергійну експансію і швидко стала небезпечним конкурентом провідних колоніальних держав, передусім Великої Британії. Як узагальнює С. Троян у праці “На шляху до “світової політики”: боротьба Німеччини за португальські й іспанські колонії наприкінці XIX століття”, упродовж 1880-х – середини 1890-х років Німеччина захопила низку територій в Африці та Океанії й посіла третє місце у світі за розмірами колоніальної імперії. Надалі Берлін прагнув розширити свій вплив насамперед за рахунок іспанських і португальських володінь [19].

Поруч із військовою експансією колоніальний порядок головним чином забезпечувала мова війни. Імперський дискурс легітимував насильство й дисциплінував підлеглих. Матеріали дослідження І. Варнке “*Deutsche Sprache und Kolonialismus: Aspekte der nationalen Kommunikation 1884-1919*” (укр. “Німецька мова та колоніалізм: аспекти національної комунікації, 1884-1919”) засвідчують, що масштабні колоніальні репресії у поєднанні з мовними механізмами легітимації влади виявляють тісний зв’язок між насильством і мовно-ідеологічними практиками його виправдання. У колоніально-адміністративному дискурсі військові командири вживали імперативні конструкції, метафори війни, евфемізми та пасивізацію, що консолідувало ієрархію й маргіналізувало голоси підкорених. Показовий приклад – висловлювання командира понад 15 000 німецьких солдатів: “*Der große General des mächtigen Deutschen Kaisers spricht*” [63, с. 4] (переклад: Говорить великий генерал могутнього німецького кайзера), де мовна форма

(самономінація в 3-й особі) виразно позиціонує суб'єкта влади в центрі ієрархії, легітимованої націоналістичним дискурсом. Разом із ширшим корпусом джерел це засвідчує, що колоніальний режим і імперіалістичний мовний реєстр ідуть пліч-о-пліч. Не випадково всупереч порадам попередника Лотара фон Троти – майора Теодора Лойтвейна припинити каральні дії, сам фон Трота наполягав на подальшій жорсткості [там само]. Водночас німецький уряд не лише встановлював мовну політику, а й регулював усю систему освіти.

Як зазначає Х. Вішер у статті “Native Education in German Africa”, у німецьких африканських колоніях освіта корінного населення перебувала під контролем метрополії. У Того та Камеруні запроваджували заходи, щоб підпорядкувати всю шкільну систему колоніальній адміністрації. Крім того, повсюдно встановлювали єдину *lingua franca* для корінних мешканців окремої колонії [61, с. 123]. Варто зауважити, що німецьке правління певний час виявляло зацікавлення походженням автохтонів і їхніх мов. В архівному звіті “Report on the Natives of South-West Africa and their Treatment by Germany” (Віндхук, Південно-Західна Африка, 1918), підготовленому Канцелярією адміністратора йдеться про щорічний меморандум за 1904 рік, у якому імперський канцлер Німеччини твердив, що Машоналенд є місцем походження племені гереро. Разом із тим документ наводить спостереження про подібність мов низки племен в Анголі та Центральній Африці до мови гереро. Утім, окрім окреслення ймовірного маршруту південного переселення з внутрішніх районів континенту та припущення про давнє проживання у Верхній Анголі й Північній Родезії, переконливих доказів для точного встановлення прабадьківщини немає [20]. Важливим для дослідження мов автохтонів колишніх колоній, що також відображено у звіті, є те, що німецький етнолог і лінгвіст, пастор Карл Майнгоф, сформулював “хамітську” гіпотезу. Спираючись на філологічні подібності, він припустив північне (нільське) джерело формування гереро, а також “змішаний” склад (негроїдні та “хамітські” елементи). У тексті наведено приклади лексичних відповідників (із покликанням на К. Майнгофа), що, на думку упорядників звіту, ілюструють припущену спорідненість:

“Tobacco pipe / курільна люлька” – (1) Hamitic Galla (East Africa) = “Gaya”

(2) Herero = “Amakaya”

“Town / місто” – (1) = “ganda”

(2) = “onganda” [20, с. 36].

Кожна імперія, що володіла колоніями, побоювалася війни на своїх територіях. Не була винятком і Німеччина. У статті “Clash of the Colonies” журналіст The Washington Post І. Йодер докладно розглядає книгу Байрона Фарвелла “The Great War in Africa, 1914–1918”. Спираючись на неї, автор окреслює ширший колоніальний контекст і реконструює логіку рішень воєнно-політичних акторів.

На початку Першої світової війни чимало представників колоніальної влади сподівалися, що війна омине їхні території. Німецькі проконсули усвідомлювали, що союзні сили зрештою матимуть чисельну перевагу, проте для німецького верховного командування це не стало стримувальним чинником. Існувало й менш публічно артикульоване побоювання: “бій між білими” може підірвати легітимність колоніальної влади. У статті наведено промовисту тезу одного з генералів: “*Everyone connected with the administration or colonisation believed that the tradition of inviolability of the white man must be maintained if a few hundred whites were to continue to impose their authority [on] many thousands of blacks... It would be most dangerous to employ black troops to fight against white men*” [65] (переклад: Усі, хто був причетний до управління чи колонізації, вважали, що традицію недоторканності білої людини слід зберігати, аби кількості білих могли й надалі нав'язувати свою владу над багатьма тисячами чорношкірих... Надзвичайно небезпечно було б використовувати чорношкірих солдатів для боротьби проти білих). Попри ці сумніви так само як і застереження, війна все ж прийшла до Африки – і її характер різко відрізнявся від статичної окопної війни на Західному фронті.

На рівні мовно-ідеологічного режиму колоніального правління засоби мови війни у фрагменті тексту виконували функцію легітимації: через евфемізацію *tradition of inviolability of the white man* / традиція недоторканності білої людини, імперативні формули управління *must be maintained* / має бути збережена, юридично-адміністративні номінації *to impose their authority* / нав'язувати свою владу та пасивні конструкції, що “розмивали” суб'єкта дії *it would be most dangerous to employ black troops* / надзвичайно небезпечно було б залучати чорношкірих солдатів до бою проти білих. Цей мовний порядок інституціалізував расову ієрархію, нормалізував примус, ба більше, подавав військову доцільність як нібито закономірний порядок колоніального правління.

У період Першої світової війни Велика Британія залишалася потужною імперією з підвладними їй домініонами, колоніями, протекто-

ратами. Оголосивши 1914 року війну Німецькій імперії, а згодом і її союзникам – Австро-Угорщині та Османській імперії, вона значною мірою розраховувала на колонії, які стали опорою її військової спроможності. Задля утримання політичного контролю уряд визначив узгоджену мовну політику, а саме запровадив цензуру кореспонденції. Найповніше цензуру відображено у звітах цензора індійської пошти – *Reports of the Censor of Indian Mails in France, 1914-1918* (“Звіти цензора індійської пошти у Франції, 1914-1918 pp.”) [24]. Цензура охоплювала листи індійських військових різними мовами (передусім урду) з міркувань безпеки – аби не розкривати військову інформацію. У звітах того часу збережено численні переклади уривків. З-поміж них – лист індійського солдата-мусульманина з Марселя до Морадабада (Об’єднані провінції) від 14 січня 1915 р., який цензор, капітан Е. Б. Гауелл, охарактеризував як такий, що «читається наче уривок з “Тисячі й однієї ночі”». Ось як боєць описував будні на французькому фронті: *“My master, they tell me that by the end of January or February at latest we shall leave this place, but I have no idea where we shall go <...> I am reminded with regret that it is told of Caliph Hazrat Umar, the son of Firokh (may the mercy of God rest on him), that every night he used to make a tour of inspection. On one occasion he came near to a house where a woman was reading some beautiful verses <...> The next day he came to the house and asked the woman what it was that she had been reading the previous night”* [там само] (переклад: Пане мій, мені кажуть, що наприкінці січня або, щонайпізніше в лютому ми покинемо це місце, але я не маю уявлення, куди вирушимо <...> З жалем пригадую оповідь про Халіфа Хазірету Умара, сина Фіроха (нехай спочиває з ним милість Аллаха). Щоночі він здійснював обхід. Якось він наблизився до будинку, де жінка читала прекрасні вірші <...> Наступного дня він прийшов до того будинку й запитав у жінки, що саме вона читала минулої ночі).

На рівні епістолярної комунікації під наглядом цензури засоби мови війни у звіті вибудовують керовано-безпечну оповідь. У фрагменті тексту формула шанобливого звернення *My master* / *Пане мій* задає вертикаль підпорядкування, адже одразу фіксує асиметрію адресанта й адресата. Водночас епістемічно марковані вислови *they tell me* / *мені кажуть* і *I have no idea* / *я не маю уявлення* переводять повідомлене у площину чуток, до того ж підкреслюють невизначеність воєнної ситуації. Відтак прогностична модальність *we shall leave* / *ми покинемо* демонструє залежність від зовніш-

нього планування. Релігійна алузія на Caliph Hazrat Umar з формулою сакрального благословення *may the mercy of God rest on him* / *нехай спочиває з ним милість Аллаха* інтегрує індивідуальне воєнне свідчення у прийнятну для цензури рамку.

Попри те, що індійська армія була невід’ємною складовою британських збройних сил у період Першої світової війни, інформації про неї збереглося небагато в історичних архівах. При цьому слабо задокументовано, що індійські солдати нерідко виявляли співчуття європейським цивільним – передусім французьким родинам у їхніх втратах, хоча самі воювали на європейських фронтах. У рецензії на книги “The Indian Empire At War: From Jihad to Victory, The Untold Story of the Indian Army in the First World War” Джорджа Мортон-Джека та “India, Empire, and First World War Culture” Сантану Даса, опублікованій у The Guardian, журналіст Ієн Джек підкреслює, що роль індійської армії у Першої світової війни недостатньо висвітлена. Спираючись на працю Мортон-Джека, автор зауважує, що індійські солдати стріляли в тих, на кого їм наказували: *“At Amritsar they shot who the British told them to”* (переклад: В Амрітсарі вони стріляли в тих, на кого вказували британці). У рецензії Ієн Джек резюмує, що обидві книги виявляють наскрізний мотив – зворушливий подив індійського солдата перед стійкістю французьких селян, коли ті втрачають синів. Один із ключових примірів – епізод, в якому сикхський кавалерист спостерігає, як французький селянин, щойно дізнавшись про загибель сина стримує емоції: *“A Sikh cavalryman sees a French peasant receive news of his son’s death and marvels at his stoicism when the farmhand, after a minute or two, resumes ploughing his field”* [35] (переклад: Сикхський кавалерист бачить, як французький селянин отримує звістку про загибель сина і дивується його стоїцизму, коли той за хвилину-дві знову починає орати своє поле).

Важливо, що засоби мови війни вибудовують перспективу очевидця, по-перше формула спостереження *A Sikh cavalryman sees* / *сикхський кавалерист бачить* та *news of his son’s death* / *звістка про загибель сина* окреслюють фактичні параметри події. Оцінність наративу задає дієслово *marvels* / *дивується*, що позиціонує стоїцизм селянина як реакцію на втрату. До того ж темпоральна компресія *after a minute or two* / *за хвилину-дві* підсилює ефект буденності трагедії, а відтак *resumes ploughing his field* / *знову починає орати своє поле* нормалізує втрату через повернення до рутинної дії.

У продовження І. Джек, цитуючи згаданих авторів зауважує культурну відмінність: “*There is no wild lamentation as with us in the Punjab*” [там само] (переклад: Тут немає дикого плачу, як у нас у Пенджабі). Ця стаття висвітлює й маловідомі сторінки історії. Варто відзначити, що під час війни в Німеччині збудували першу мечеть для мусульманських військовополонених (дезертирів) із колоніальних військ Британії та Франції. Натомість виснажливі, сповнені хвороб кампанії в Месопотамії та Східній Африці виявилися настільки тяжкими, що дехто з індійських солдатів ностальгував за окопами Фландрії.

У колоніальних перегонах Британії протистояла Франція. Після Першої світової війни Франція істотно посилила свої позиції: до наявних заморських володінь було додано території Того й Камерун, а в Сирії та Лівані запроваджено мандатне управління [3]. Власне про передачу Сирії та Лівану йдеться у мандаті 1923 року – *French Mandate for Syria and the Lebanon* (“Французький мандат у Сирії та Лівані”), опублікованому в *The American Journal of International Law (Supplement: Official Documents)*. У документі Рада Ліги Націй констатує, що Головні союзні держави погодили, що територія Сирії та Лівану, яка раніше належала Османській імперії, у визначених ними межах передається мандатарію. Він має надавати населенню адміністративні поради, так само, як і допомогу відповідно до ст. 22 пункту 4 Статуту Ліги Націй.

У правничо-мандатному реєстрі засоби мови війни підкреслюють нормативно-обов’язкову модальність – *the Mandatory shall ensure* / мандатарій зобов’язаний забезпечити, що вибудовує всеохопний нормативний горизонт регулювання. Номіналізація дії – *complete freedom of conscience* / повна свобода совісті, *the free exercise of all forms of worship* / вільне здійснення всіх форм богослужіння забезпечує правничо-інституційну репрезентацію соціально-релігійних практик і їх концептуальне узагальнення. Разом ці прийоми поєднують декларацію прав із заздалегідь окресленими межами їх реалізації під мандатною владою. Незалежно від змін у режимі управління територіями Сирії та Лівану, у ст. 8 мандату закріплено ключову норму щодо прав і свобод: “*The Mandatory shall ensure to all complete freedom of conscience and the free exercise of all forms of worship which are consonant with public order and morality. No discrimination of any kind shall be made between the inhabitants of Syria and the Lebanon on the ground of differences*

in race, religion or language” [56, с. 179] (переклад: Мандатарій зобов’язаний забезпечити для всіх повну свободу совісті та вільне здійснення всіх форм богослужіння, сумісних із громадським порядком і мораллю. Жодної дискримінації між жителями Сирії та Лівану за ознакою раси, релігії чи мови не допускається). Доречно зазначити, що більшість французьких нормативних актів воєнного часу видавалися французькою мовою. Їхні англomовні версії здебільшого публікували в перекладених матеріалах Ліги Націй і виходили із запізненням. Проте це не мало суттєвого впливу на управління колоніями.

Натомість справді вагомий вплив мала мовна політика, запроваджена після війни. На її наслідки вказує публікація С. О’Грейді в *The Washington Post* – “*Divided by language: Cameroon’s crackdown on its English-speaking minority is fueling support for a secessionist movement*” (5 лютого 2019 р.), у якій зазначено, що сучасна двомовна ідентичність Камеруну була сформована колоніальним поділом (1916 р. і юридично закріплено мандатами 1922 р.) та подальшою інституціоналізацією французької й англійської мов у школах, судах і адміністрації. Показовим є й сам етнонім: назва країни походить від порт. *samarões* (“кроватьки”), що віддзеркалює тривалий європейський вплив на її самобутність. У 1960-му франкомовний Камерун здобув незалежність і проголосив *La République du Cameroun*. Наступного року англomовне населення частини колишньої британської території вирішило приєднатися до Камеруну, і так постала двомовна держава. Близько 80% населення країни розмовляє французькою, решта – англійською. Протягом десятиліть ці спільноти загалом співіснували мирно. Однак за останні роки насильство, спричинене мовним розколом, поставило Камерун на межі громадянської війни: загинули сотні людей, понад 500 000 осіб були вимушено переміщені, активістів затримували та ув’язнювали [50]. За офіційною позицією влади, удари у відповідь проти англomовних сепаратистів були вимушеним кроком: “*The government claims armed English-speaking separatists who want to create a new nation called Ambazonia have terrorized civilians and attacked government forces, prompting the military to retaliate against them*” [там само] (переклад: Уряд стверджує, що озброєні англomовні сепаратисти, які прагнуть створити нову державу під назвою Амбазонія, тероризували цивільне населення та нападали на урядові сили, що спонукало військових завдавати ударів у відповідь).

Австро-Угорщина у роки Першої світової не мала “класичних” заморських колоній. Найближчими за статусом володіннями були концесія в Тяньцзіні (Китай) та анексована Боснія і Герцеговина – радше імперська периферія, ніж колонії. Після участі у придушенні Іхетуаньського повстання (1899-1901 рр.) у складі “Союзу восьми держав” Відень отримав у Тяньцзіні концесію зі спеціальним правовим статусом, поза юрисдикцією китайської влади. Там діяли консульство, школа, казарми, в’язниця й лікарня. Піддані Австро-Угорщини підлягали австро-угорським, а не китайським законам. З початком Першої світової війни невеликий гарнізон утримати район не зміг: 14 серпня 1917 року Китай оголосив війну Центральним державам і перебрав контроль над концесією. Після війни територію передали під італійське управління. Прав на неї держави-спадкоємці Габсбургів зреклися в мирних угодах: Австрія – 10 вересня 1919 р. (Сен-Жерменський договір), Угорщина – 1920 р. (Тріанонський договір). Попри відносно коротке існування, австро-угорський сектор помітно вплинув на міський ландшафт Тяньцзіня.

У період розквіту імперії зовнішні формати контролю в Австро-Угорщині супроводжувалися внутрішніми політичними домовленостями. За спостереженням М. Мутшлехнера (розділ “Compromise with Vienna: Polish Autonomy in Galicia” у проєкті *World of the Habsburgs*), до Першої світової війни європейський політичний порядок тримався на низці міждержавних угод, покликаних утримувати баланс сил у багатонаціональній імперії. Показовим для Галичини став 1869 рік, коли між Віднем і Львовом було досягнуто угоду. За лояльність галицьких поляків до Габсбурзької монархії Відень пішов на далекосяжні поступки. У 1869 р. польську мову проголошено внутрішньою адміністративною для органів влади, згодом її закріплено як мову навчання в школах і запроваджено як мову викладання в університетах Кракова та Львова (1870-1871 рр.). Це забезпечило автономію Галичини під польським домінуванням. Разом із тим співпраця з Віднем укріпила позиції польської аристократії, законсервувала соціально-економічні проблеми краю. Русини ж залишалися громадянами “другого гатунку” з обмеженим політичним представництвом [43].

Західноукраїнські землі віддавна приваблювали Австро-Угорщину, тож не дивно, що з початком Першої світової війни Відень поставив за мету утримати Галичину й посилити свої позиції на цих теренах, передусім на Волині та Поділлі. У такий спосіб імперія прагнула послабити вплив

Російської імперії на Україну. У стратегічних планах розглядали концепції створення на українських територіях Російської імперії залежного від Центральних держав політичного утворення, а також моделі внутрішньої перебудови монархії – від надання українським землям широкої автономії в межах дуалістичної монархії до включення їх до автономної польської одиниці у складі імперії [1].

Культурно-інтелектуальний вимір Австро-Угорщини мав свої особливості. У статті *The Guardian* “Oh, Vienna: how the city inspired William Boyd” Вільям Бойд змальовує Відень 1900-1914 років як один із провідних інтелектуальних осередків Європи – середовище, в якому кристалізувалися ідеї модерності. До цієї доби письменник повертається у романі “Waiting for Sunrise”. В. Бойд підкреслює багатомовну й багатонаціональну природу Австро-Угорщини: імперія визнавала 11 мов і об’єднувала німців, угорців, чехів, словаків, поляків, українців, словенців, хорватів, сербів, румунів та італійців [23]. Поряд із офіційно визнаною багатомовністю імперського центру у сучасній перспективі Філіп Ольтерманн у статті *The Guardian* “Can Europe’s new xenophobes reshape the continent?” висвітлює політичні наслідки імперської та постімперської спадщини для Європи, зокрема зростання ксенофобських настроїв. Він нагадує, що минає сторіччя від краху Габсбурзької імперії й цитує Івана Крастева з Віденського Інституту гуманітарних наук, який акцентує на суперництві між міжвоєнними етнічними державами: “*In central and eastern Europe, the disintegration of the Habsburg empire resulted in the emergence of interwar ethnic states,*” he says. “*But these states were highly unstable because of the rivalries built up before the war*” [51] (переклад: “У Центральній та Східній Європі розпад Габсбурзької імперії призвів до появи міжвоєнних етнічних держав”, – каже він. – “Але ці держави були вкрай нестабільними через суперництва, що сформувалися ще до війни”).

У висловлюваннях Івана Крастева засоби мови війни постають як елементи політико-історичної метамови, що структурує інтерпретацію імперського минулого. Вислів *the disintegration of the Habsburg empire* / *розпад Габсбурзької імперії* втілює деструктивну метафору руйнування, яка семантично позначає кінець політичного порядку. Заслугує на увагу, конструкція *resulted in the emergence of interwar ethnic states* / *призвів до появи міжвоєнних етнічних держав*, що створює причинно-наслідкову рамку, у якій війна постає каталізатором державотворчих процесів. Лексема, маркована війною *highly unstable* / *вкрай нестабільні*

виражає оцінну модальність загрози, підкреслюючи хиткість міжвоєнного політичного ладу. Слід зазначити, що формула *because of the rivalries built up before the war / через суперництва, що сформувалися ще до війни* відтворює ретроспективну причинно-часову конфігурацію, яка пояснює післявоєнну нестійкість історично накопиченим протистоянням. У цілісній взаємодії ці прийоми структурують історичний дискурс як аналітичну реконструкцію імперської напруги, де лексеми “disintegration”, “rivalries” і “unstable” формують семантичне поле конфлікту, що поєднує минуле з сучасними викликами європейської політики.

Повертаючись до віхи Першої світової війни, вартує підкреслити, що Україна – передусім Крим перебувала в полі інтересів кількох імперій. Тривалий час Кримське ханство було пов’язане з Османською імперією. Кючук-Кайнарджійський договір 1774 року зафіксував його незалежність від султана, а 1783 року півострів анексувала Росія. Вступ Османської імперії у війну посилив бойові дії на Чорному морі, що перетворило Крим на прифронтовий регіон і важливий логістичний вузол для операцій Чорноморського флоту. Основні сутички відбувалися на морі, однак траплялися й обстріли прибережних міст. 29 жовтня 1914 р. за підтримки Німеччини було здійснено “чорноморський рейд”: лінійний крейсер “Явуз Султан Селім” бомбардував Севастополь, а інші кораблі уразили Феодосію, Ялту, Новоросійськ. У телеграмі Посла США в Османській імперії Генрі Моргентау до Державного секретаря (Константинополь, 30 жовтня 1914 р.) зафіксовано наслідки “чорноморського рейду” та дипломатичну напруженість: *“As the Sublime Porte had not replied to Russian Ambassador’s request for his passport, Italian Ambassador and I, at the request of Entente Ambassadors, called on Minister of the Interior and explained to him the advisability of the Sublime Porte acting promptly, so as to avoid any unfriendly mob demonstrations against Ambassadors. Minister of the Interior informed us Sevastopol had been bombarded. He promised to comply with our request, and answered us positively that every courtesy would be extended to Ambassadors, and that British Ambassador and French consuls would be granted safe-conduct”* [47] (переклад: Оскільки Висока Порта не відповіла на прохання російського посла видати йому паспорт, італійський посол і я – на прохання послів Антанти відвідали міністра внутрішніх справ і пояснили йому доцільність негайних дій Високої Порти, аби уникнути будь-яких недружніх демонстрацій натовпу проти послів. Міністр внутрішніх справ

повідомив нас про бомбардування Севастополя. Він пообіцяв задовольнити наше прохання і запевнив, що послам буде надано всі належні почесті, а британському послу та французьким консулам буде забезпечено безпечний проїзд).

У телеграмі Г. Моргентау засоби мови війни функціонують як політико-дипломатичний метадискурс, що відбиває воєнно-політичну ескалацію. Конструкція *at the request of Entente Ambassadors / на прохання послів Антанти* маркує архітектоніку ухвалення рішень, а також субординацію дій. Вираз з воєнно-політичним навантаженням *request for his passport / прохання видати паспорт* вказує на розрив дипломатичних відносин, тоді як *to avoid any unfriendly mob demonstrations / щоб уникнути недружніх демонстрацій натовпу* зміщує пріоритет у бік превенції заворушень. У цій конфігурації маркер насильства *Sevastopol had been bombarded / Севастополь було бомбардувано* подано в пасиві, що усуває вказівку на суб’єкта дії.

Варто наголосити, що обстріли чорноморських портів 29 жовтня 1914 р. стали прямим поштовхом до оголошення Росією війни Османській імперії 2 листопада 1914 р.

Світ опинився у вирі Великої війни, і хоча безпосереднім поштовхом стало вбивство ерцгерцога Франца Фердинанда, подальше російсько-османське зіткнення розширило її географію. Для України наслідки виявилися вкрай несприятливими. В умовах імперських трансформацій згас промінь надії на політичне самовизначення. У виданні Української Національної Ради “The Ukrainians and the European War” підкреслено, що вбивство спадкоємця престолу, – одного з небагатьох потенційних “покровителів імперської реформи” зруйнувало шанси на реалізацію концепції “троїстої монархії” (моделі співіснування німців, угорців і слов’ян з інституційними гарантіями прав народів), позбавивши українців важливої політичної опори. Власне про це йдеться у розділі книги “The forgotten nation of Eastern Europe”: *“The greatest tragedy that could happen to the Ukrainians had taken place”* [58, с. 15] (переклад: Найбільша трагедія, яка могла спіткати українців, сталася). Сукупність фактів дає підстави твердити, що Перша світова війна та імперський злам перетнулися з “українським питанням” – між імперським тиском Росії та нереалізованими альтернативами імперської реформи (зокрема у межах Габсбурзької монархії). У цьому світлі не випадковою видається зафіксована наступного дня після загибелі ерц-

герцога Франца Фердинанда репліка росіян, адресована українським підданам: “*Your Czar Is dead! Now ours is coming*” [там само, с. 15] (переклад: Ваш цар помер! Тепер наш іде), де лексема “Czar” ужита як пропагандистське узагальнення.

Витоки імперського курсу щодо України беруть початок задовго до Великої війни. У виданні Української Національної Ради “*The Ukrainians and the European War*” виявлено, що українці на теренах Російської імперії зазнавали системних утисків. Від 1654 року російське самодержавство послідовно підривало їхню політичну суб’єктність, інтегрувало до імперських структур і, ба більше, блокувало шлях до державної незалежності. Кульмінацією цього курсу став репресивний акт 1876 року – імперський (Емський) указ із прямими мовними заборонами: “**THEY WERE THEN FORBIDDEN TO USE THEIR MOTHER TONGUE IN PUBLIC LIFE. They were not allowed to publish either books or newspapers in the Ukrainian language and this language was expelled from all public and private schools**” [58, с. 8] (переклад: Тоді їм заборонили використовувати рідну мову в публічному житті. Їм не дозволяли видавати ані книг, ані газет українською мовою, а цю мову вилучили з усіх державних і приватних шкіл). Цей режим обмежень тривав до революції 1905–1907 рр., що принесла часткове послаблення цензури і поява україномовної періодики, хоча системні обмеження значною мірою зберігалися.

В тексті Емського указу мовні засоби воєнно-колоніального дискурсу виконують роль риторико-ідеологічних маркерів примусу, які конструюють образ системного придушення української ідентичності у парадигмі імперської політики. Вислів *forbidden to use their mother tongue in public life* / *заборонили використовувати рідну мову в публічному житті* вербалізує акт лінгвополітичного контролю. Відтак заборона оформлена як юридично-адміністративне рішення, а не як пряме насильство, що підкреслює бюрократизований характер колоніального тиску. Лексема *forbidden* слугує домінантним індикатором влади-заборони і структурно відтворює вертикаль підпорядкування між імперським центром і колонізованим суспільством. Конструкція *not allowed to publish either books or newspapers in the Ukrainian language* / *не дозволяли видавати ані книг, ані газет українською мовою* творить семантичне поле мовної ізоляції, унаслідок цього культура позбавлена інституційної репрезентації. Синтаксична паралельність

either books or newspapers посилює відчуття тотальності заборони і робить фактично неможливим існування українського друкованого слова в будь-якій формі.

На завершальному етапі Першої світової війни німецькі війська встановили фактичний контроль над більшою частиною Криму. Згідно з телеграмою консула США Пула з Москви від 9 травня 1918 року Німеччина заявила, що захоплення Севастополя має “суто військовий” характер і що питання державного статусу Криму слід вирішувати в російсько-українському договорі. Народний комісаріат закордонних справ (НКЗС) у відповідь подав ноту протесту, назвавши вилучення Чорноморського флоту та окупацію Криму порушенням Брест-Литовського договору і таким, що робить право на самовизначення ілюзорним. Водночас у ноті протесту народного комісара закордонних справ Росії було зроблено спробу перевести конфлікт у дипломатичну площину. Апелюючи до ноти німецького дипломатичного представника, у якій німецька сторона неодноразово нагадувала про зобов’язання укласти мир з Україною, НКЗС наполягав на неминучості такого договору, заявляв про готовність делегації розпочати переговори з представниками України в Курську та просив Берлін підтвердити чинність запрошення до переговорів. У телеграмі йдеться: “*The Russian Soviet government, whose delegation at the invitation of the Ukrainian government is awaiting the arrival of the Ukrainian delegates at Kursk, shares this point of view and would thank the German Government to inform it whether the invitation to carry on negotiations at Kursk, which was expressed in a note to the central Rada dated April 14 and supplanted [supported?] by the German Government, still remains in force*” [46, с. 686] (переклад: Російський радянський уряд, делегація якого за запрошенням українського уряду очікує прибуття українських делегатів у Курськ, поділяє цю позицію і просить німецький уряд повідомити, чи залишається чинним запрошення вести переговори в Курську, висловлене в ноті до Центральної Ради від 14 квітня та підтримане німецьким урядом).

Наведений фрагмент демонструє, що засоби мови війни реалізують дипломатично-риторичну модель воєнної комунікації, у якій війна постає радше як політико-дискурсивний процес узгодження повноважень і легітимності. Вираз з воєнно-політичним навантаженням *at the invitation of the Ukrainian government* / *за запрошенням українського уряду* встановлює рамку мандату й одночасно підкреслює суб’єк-

тність України. Фраза *is awaiting the arrival of the Ukrainian delegates at Kursk* /очікує прибуття українських делегатів у Курськ позначає готовність до переговорів і впорядковує конфлікт у часі як етап переговорного процесу. Ввічлива формула прохання *would thank the German Government to inform it whether* /просив би німецький уряд повідомити, чи... виконує “м’яко” директивну функцію, перформативно спонукаючи до підтвердження правового статусу без прямого наказу. Формула *invitation to carry on negotiations* / запрошення вести переговори задає рамку мирного врегулювання. У такій конфігурації мова війни слугує інструментом утримання політичної рівноваги, а воєнний конфлікт – предметом переговорів, а не лише бойових дій.

Визначальним стрижнем завершального етапу війни стала очевидність намірів Центральних імперій щодо України та її дедалі частіша роль “розмінної монети”. Дж. Горікар, колишній консул Австро-Угорщини у статті “The Ukraine and the Teutonic Empires” (The New York Times, 1918) окреслював ці наміри. Він зазначав, що у Відні було засновано періодичне видання *Ukrainische Nachrichten* (Українські Новини) як рупор графа Берхтольда, який обіцяв “незалежність у союзі з Австрією”, аби перетворити Україну на буферну державу проти Росії. За Горікаром під час Брест-Литовських переговорів генерал Макс Гофман, який представляв німецьке військове командування, визначив лінію майбутнього кордону від Фінської затоки до Бреста, тоді як Лев Троцький, очільник російської делегації, констатував прагнення Берліна та Відня відділити від Росії польсько-литовські й балтійські землі, а також українські та білоруські території. Як випливає зі свідчень Троцького, на цих теренах Німеччина й Австро-Угорщина прагнули зберегти військово-окупаційний контроль не лише після миру з Росією, а й по завершенні війни. На думку Горікара, стратегічна мета полягала в позбавленні Росії виходів до Балтійського й Чорного морів і витісненні її за Волгу. Німеччина претендувала на всю північно-західну частину Росії – балтійські губернії з Петроградом, російську Польщу та Литву, – тоді як Австро-Угорщина – на Україну (включно з Кримом). Фрагмент публікації в The New York Times висвітлює окреслений геополітичний поділ: “In the terms of this first agreement, the whole northwestern part of Russia, that is, the Baltic provinces, including Petrograd, Russian Poland, and Lithuania, were to fall to the lot of Germany; while Austria, besides retaining her grip on Galicia, was to receive as her share of

the war spoils the whole of the Ukraine, including also the old Khanate of Crimea, with the prospect of reviving all the aspirations of her Ruthenian subjects to the north of the Caucasus” [33, с. 12] (переклад: За умовами цієї першої угоди, вся північно-західна частина Росії, тобто балтійські провінції, включно з Петроградом, російською Польщею та Литвою, мала відійти до Німеччини; тоді як Австрія, окрім збереження свого впливу в Галичині, мала отримати як свою частку “воєнної здобичі” всю Україну, включно зі старим Кримським ханством, із перспективою відродження всіх прагнень своїх русинських підданих на північ від Кавказу). Сукупно це вказує на тактичне використання гасла “самовизначення” для легітимації експансіонізму.

Попри амбіції Австро-Угорської, Османської та Німецької імперій, щодо України у підсумку більша частина українських земель перейшла під радянську владу (Українська Радянська Соціалістична Республіка де-факто керувалася Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою). Версальський договір, підписаний 28 червня 1919 року й такий, що набрав чинності 10 січня 1920-го підсумував Першу світову війну, а Ризький мир від 8 березня 1921 року юридично закріпив поділ українських територій. У збірнику документів Ліги Націй, серед яких текст “Treaty of Peace between Poland, Russia and the Ukraine” (Договір про мир між Польщею, Росією та Україною), укладений того дня в Ризі, викладено домовленості між Польщею, Росією і Україною. У договорі важливе місце посідає ст. 2, адже вона визначає східний кордон Польщі – тобто межу Польщі з Росією, Білоруссю та Україною. Відповідно, Росія й Україна заявили про відмову від усіх прав і претензій на території, розташовані на захід від цього кордону, а Польща – на схід від нього.

Лінію кордону зазначено в статті 2: “**The frontier shall follow the course of the Dzwina Zapadnaia (Dvina), from the frontier between Russia and Latvia, to the point at which the frontier of the former Government of Wilno meets the frontier of the former Government of Vitebsk; thence it shall follow the frontier between the former Governments of Wilno and Vitebsk as far as the town of Orzechowno (Oriekhovno), leaving the road and the town of Orzechowno to Poland**” [40] (переклад: Кордон проходитиме вздовж річки Дзвіна Західна (Двіна) від кордону між Росією та Латвією до точки, де кордон колишньої Віленської губернії стикається з кордоном колишньої Вітебської губернії. Звідти він проходитиме вздовж кордону між колиш-

німи Віленською та Вітебською губерніями до міста Оржеховно (Ореховно), залишаючи дорогу й місто Оржеховно Польщі).

Завдяки засобам мови війни виразно проступає юридико-дискурсивна модель поствоєнної комунікації, відповідно до якої війна набуває форми правового акта розмежування територій і влади. Вислів *The frontier shall follow the course of the Dzwina Zapadnaia (Dvina) / Кордон проходитьиме вздовж річки Дзвіна Західна (Двіна)* репрезентує просторову формулу політичного порядку, у якій топографічний опис стає інструментом політичного контролю. Нормативний вимір підкреслює дієслово *shall follow*: у правовому реєстрі воно закріплює імперативну норму й установлює подальший контур кордону як обов'язковий.

Підсумовуючи, зазначимо, що у колоніальному контексті Першої світової війни засоби мови війни проявили свою дієвість на двох рівнях. У Німецькій імперії вони виконували легітимізаційну функцію через евфемізацію, імперативні формули управління, юридично-адміністративні номінації та пасивні конструкції, що нівелювали суб'єкта дії. У Великій Британії, під наглядом цензури, вони вибудовували керовано-безпечну оповідь, інтегруючи індивідуальне воєнне свідчення у прийнятну рамку. Засоби мови війни водночас функціонували як політико-дипломатичний метадискурс, що відображав ескалацію на Чорному морі й у Криму. Вирази з воєнно-політичним навантаженням фіксували напруженість між Османською імперією та Росією. Наприкінці війни мовні одиниці реалізували дипломатично-риторичну модель комунікації, у якій війна постає як процес узгодження повноважень, що трансформувалася воєнний конфлікт у предмет переговорів, а не лише бойових дій.

Колоніальність і деколоніальність (міжвоєнний, воєнний та поствоєнний періоди). Завершення Першої світової війни не означувало кінця колоніального правління в низці імперій. 1939 року, розпочавши Другу світову війну нападом на Польщу, Третій Рейх прагнув підкорення Європи. Водночас у Берліні обговорювали ревізію повоєнного порядку та повернення німецьких африканських колоній, втрату яких прихильники режиму трактували як тяжку поразку [12]. Незважаючи на відсутність формально визнаних “колоній”, політика нацистської Німеччини на сході Європи мала виразно колоніальний характер. Її основу становили поселенський колоніалізм, расова ієрархія, економічна експлуатація, депортації, зосібна “германізація”. Фактично йшлося про встановлення довгостро-

кових режимів цивільного управління для “освоєння” й експлуатації завойованих територій, а також про залучення їхніх ресурсів на потреби війни. На це безпосередньо вказує Указ Гітлера про адміністрацію окупованих східних територій Європи від 17 липня 1941 року, проголошеною метою якого було “відновлення та підтримка громадського порядку і громадського життя” на цих землях. У ст. 1 зазначено: “*As soon as the military operations in the newly-occupied territories are over, the administration of these territories shall be transferred from the military establishments to the civil-administration establishments. I shall from time to time determine by special decree, the territories which according to this are to be transferred to the civil administration, and the time when this is to take place*” [34] (переклад: Як тільки військові дії на щойно окупованих територіях буде завершено, управління цими територіями передається від військових установ до цивільної адміністрації. Я час від часу спеціальним указом визначатиму території, які відповідно до цього підлягатимуть передачі цивільній адміністрації, а також строк такої передачі). Без урахування засобів мови війни неможливо адекватно описати, як в Указі Гітлера адміністративно-колоніальна модель воєнного дискурсу артикулює мілітарну експансію у формі регламентованого переходу до цивільного управління. Воєнно-політична лексема *newly-occupied territories* / *щойно окуповані території* нейтралізує факт насильницького захоплення, переводячи його у формулу просторово-правової приналежності. Вираз *the administration of these territories shall be transferred from the military establishments to the civil-administration establishments* / *управління цими територіями передається від військових установ до цивільної адміністрації* вербалізує механізм інституційного підпорядкування, у якому влада змінює форму, але не суть. У цій формулі дієслово *shall be transferred* виконує функцію імперативної норми, що встановлює контроль у правовому форматі. Ось чому синтаксична симетрія *from the military establishments to the civil-administration establishments* підсилює враження впорядкованого процесу, створюючи правову тяглість.

Деклароване Гітлером “відновлення та підтримка громадського порядку і громадського життя” на окупованій частині Європи виявилася риторикою без реального змісту. Адже “Memorandum for the record” (1941), укладений за підсумками наради за участю Адольфа Гітлера, Мартіна Бормана, Альфреда Розенберга, Вільгельма Кейтеля, а також Ганса Ламмерса

й Германа Герінга, окреслював плани тривалого утримання окупованих територій, німецького заселення Криму, “розрізання гігантського пирога” на сході, встановлення німецької військової монополії, окреслення майбутніх кордонів та добір кандидатів на ключові посади в системі цивільного управління. Лідер нацистської Німеччини відверто наполягав на тактичному прикритті справжніх намірів на окупованих територіях. Під гаслом “наведення ладу” дозволяли розстріли, виселення та інші репресивні заходи, а справжні колоніальні цілі навмисно приховували. У меморандумі зазначено: *“Therefore we shall emphasize again that we were forced to occupy, administer, and secure a certain area; it was in the interest of the inhabitants that we provided order, food, traffic etc., hence our measures. Nobody shall be able to recognize that it initiates a final settlement. This need not prevent our taking all necessary measures - shooting, resettling, etc. - and we shall take them. But we do not want to make any people into enemies prematurely and unnecessarily. Therefore we shall act as though we wanted to exercise a mandate only. At the same time we must know clearly that we shall never leave those countries. Our conduct therefore ought to be: 1.) To do nothing which might obstruct the final settlement, but to prepare for it only in secret”* [22] (переклад: Тому ми знову наголосимо, що були змушені окупувати, керувати й забезпечувати безпеку певної території; в інтересах її мешканців ми встановлюємо порядок, постачаємо харчі, транспорт тощо, звідси й наші заходи. Ніхто не повинен розпізнати в цьому ознак остаточного врегулювання. Це не заважатиме нам уживати всіх необхідних заходів – розстрілів, виселень тощо, і ми їх уживатимемо. Але ми не хочемо передчасно й без потреби робити будь-який народ нашим ворогом. Тому діятимемо так, ніби прагнемо лише здійснювати мандат. Водночас маємо чітко усвідомлювати, що ніколи не залишимо цих країн. Отже, наша поведінка має бути такою: 1) не робити нічого, що могло б перешкодити остаточному врегулюванню, а готуватися до нього лише таємно).

Ідея завуалювання колоніальних намірів уже виразно окреслена в меморандумі: провідні засоби мови війни подано у формі евфемізмів, що легітимізують окупаційні практики. Вираз з військово-політичним навантаженням *we were forced to occupy, administer, and secure a certain area* / ми були змушені окупувати, керувати й забезпечувати безпеку певної території конструє агресію як нібито вимушений захід. Логіку вислову продовжує зворот *it was in the interest of the inhabitants*

that we provided order, food, traffic etc / в інтересах мешканців ми забезпечуємо порядок, харчі, транспорт тощо, що позиціонує окупацію як благо для місцевих мешканців. Водночас вимога секретності *Nobody shall be able to recognize that it initiates a final settlement* / ніхто не повинен розпізнати ознак остаточного врегулювання закріплює режим довгострокових цілей.

Хоча цілі нацистського режиму були максимально експансіоністські й не мали обмежень у виборі засобів, далеко не кожна військова операція завершувалася успіхом – навіть у перші роки війни. За стокгольмськими депешами від 8 березня 1942 року (The New York Times) повідомлялося, що Гітлер прибув до окупованого Києва, аби розгорнути штаб для весняного наступу, у ході якого німці нібито мали задіяти близько 280 дивізій (понад 5 млн. військових). У відповідь радянські джерела заявили про готовність Сталіна виставити 367 дивізій із 5 млн. підготовлених резервів. У комюніке московського радіо йшлося про наступ Червоної армії, втрати авіації, запеклі бої в містах, удари на ділянках під Ленінградом, біля Старої Руси, у Донбасі та Криму. Німецьке радіо, зі свого боку, повідомляло: *“... the Soviet advance had resulted in the capture of a number of German internment camps for Russian prisoners, asserting that Soviet troops so liberated would not be used immediately on the front”* [57] (переклад: Радянський наступ призвів до захоплення низки німецьких таборів для інтернування російських полонених. При цьому стверджувалося, що звільнені таким чином радянські війська не будуть негайно задіяні на фронті). Наведені оцінки відбивали риторику воєнної пропаганди обох сторін і не завжди відповідали реальному співвідношенню сил.

До 1943 року вже вимальовувалася цілісна картина зон контролю Третього Рейху. Згідно з книгою “Organization book of the NSDAP” (Організаційна книга НСДАП, Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини), представленою на Нюрнберзькому процесі, територію нацистської Німеччини було поділено на 18 корпусних округів СС (Schutzstaffel – Захисні загони НСДАП), підпорядкованих рейхсфюреру СС. Окремий, безпосередньо контрольований округ діяв у протектораті Богемія-Моравія. У документі зазначено: *“The territory of the Greater German Reich at present is subdivided into 18 SS corps areas [Oberabschnitte]; in addition there is one corps area each in the territory of the Netherlands and in Norway and two in the former western Russian territory as well as the independent,*

directly controlled SS corps area [SS Abschnitt] in the Protectorate Bohemia-Moravia. The territorial limits of the SS corps areas are fixed according to specific directives given by the Reich leader SS" [45, с. 351] (переклад: Територія Великого Німецького Рейху нині поділена на 18 корпусних округів СС (нім. Oberabschnitte / корпусний округ); крім того, по одному корпусному округу існує на території Нідерландів і Норвегії, два на колишніх західно-російських землях, а також окремих, безпосередньо контрольований корпусний округ СС (нім. SS-Abschnitt / округ СС) у Протектораті Богемія-Моравія. Територіальні межі корпусних округів СС встановлюються згідно зі спеціальними директивами рейхсфюрера СС).

Зрештою далекоглядні плани Німеччини зійшли нанівець – Гітлер програв Другу світову війну. Тим часом союзники не гаяли часу й розгорнули процеси післявоєнної трансформації, насамперед в Німеччині та Японії. У статті The Guardian "Rebuilding the world after the Second World War" М. Макміллан зазначає, що після завершення війни союзники в Німеччині розпочали амбітну денацифікацію, але згодом частково послабили її, аби не паралізувати життя країни. У Японії генерал Дуглас Макартур ліквідував дзайбацу (zaibatsu – конгломерати, яких звинувачували в підтримці японських мілітаристів), реформував освіту й запровадив демократичну конституцію. Паралельно в Нюрнберзі та Токіо відбулися міжнародні процеси над воєнними злочинцями, покликані викоринити мілітаризм попри закиди у "правосудді переможців". У цих обставинах формувався повоєнний ліберальний порядок – ООН і Бреттон-Вудська система (Світовий банк, МВФ, Генеральна угода з тарифів і торгівлі), заснований на "Чотирьох свободах" Рузвельта та Атлантичній хартії, який СРСР підтримав лише частково. У статті М. Макміллан також підкреслено небажання Сталіна приймати цей порядок: "*The Soviet Union gave a qualified assent, although its leader Stalin had no intention of following what were to him alien principles*" [41] (переклад: Радянський Союз дав умовну згоду, хоча його лідер Сталін і не мав наміру дотримуватися принципів, які були для нього чужими).

На відміну від Німеччини, Велика Британія після Першої світової війни зберегла свою імперію та колонії. У перші два роки Другої світової війни Британська імперія утримувала контроль над колоніальними володіннями. Поворотним моментом стало оприлюднення 14 серпня 1941 року спільної декларації президента США Франкліна Д. Рузвельта та прем'єр-

міністра Великої Британії Вінстона Черчилля – Атлантичної Хартії, що окреслила засади повоєнного устрою. Попри опір Черчилля, до документа внесли компромісне положення про право народів самостійно визначати форму правління [48]. Як зазначено в офіційному огляді Державного департаменту США за підсумками Атлантичної конференції, Хартія закріпила повагу до цього права та передбачила відновлення суверенних прав і самоврядування для тих, кого їх було позбавлено: "***Most importantly, both the United States and Great Britain were committed to supporting the restoration of self-governments for all countries that had been occupied during the war and allowing all peoples to choose their own form of government***" [там само] (переклад: Найважливіше, Сполучені Штати та Велика Британія зобов'язалися підтримувати відновлення самоврядування для всіх країн, окупованих під час війни, і надати всім народам можливість обирати форму правління). Цей крок став політико-ідеологічним вироком імперській системі. Водночас процеси, що привели до деколонізації, були запущені ще під час війни, хоча міжнародно-правове визнання незалежності більшості територій відбулося після її завершення.

Засоби мови війни в Атлантичній Хартії висвітлюють специфічні грані своєї функції й у сукупності формують ідеологічно-декларативну модель воєнної комунікації, в якій політична риторика заміщує безпосереднє протистояння, переформатовує військовий дискурс у мову зобов'язань. Формула *Most importantly, both the United States and Great Britain were committed to supporting the restoration of self-governments* / *Найважливіше, Сполучені Штати та Велика Британія зобов'язалися підтримувати відновлення самоврядування* фіксує зміну стратегічного фокуса від експансії до міжнародної відповідальності. Важливого значення тут набуває лексема *committed*, що виражає модальність політичного зобов'язання, підкреслюючи не суто намір, а радше морально-правовий імператив дії. Фраза *allowing all peoples to choose their own form of government* / *надати всім народам можливість обирати форму правління* вербалізує засадничий демократичний принцип і разом із тим протиставляє колоніальні моделі підпорядкування ідеї політичного самовизначення.

Британське Міністерство закордонних справ і колоніальна адміністрація тривалий час приховували деталі колоніального правління. Як повідомляє Ієн Кобейн у The Guardian ("Revealed: the bonfire of papers at the end of Empire"), масштаби

знищення документів під час “згортання імперії” стали відомі після розсекречення частини великого секретного масиву. За його словами, п’ятдесятирічні матеріали, які нарешті передали до Національного архіву, свідчать про те, що у дипломатичних представництвах по всьому світу влаштовували спалення документів, а “чистка” під кодовою назвою «Операція “Спадщина”» – супроводжувала передачу кожної колонії. Розсекречені документи містять, зокрема, копію інструкції, виданої 1961 року міністром у справах колоній Іеном Маклеодом, де зазначалося, що урядам після здобуття незалежності не слід передавати жодних матеріалів, які “можуть збентежити уряд Її Величності”, “скомпрометувати співробітників поліції, збройних сил чи державної служби”, розкрити джерела розвідки або “бути неетично використаними міністрами наступного уряду”. У Північній Родезії колоніальним посадовцям додатково наказали знищити “всі документи, які можуть бути витлумачені як доброзичливо, так і зі злим наміром, як такі, що свідчать про расові чи релігійні упередження з боку уряду Її Величності”. Окрім грифів “секретно/цілком таємно”, було запроваджено складну, подеколи запутану систему класифікації для убезпечення матеріалів, призначених до знищення або відправлення до Великої Британії. Шифр системи охоплював кодові слова: *“Documents marked ‘Guard’, for example, could be disclosed to non-British officials as long as if they were from the ‘Old Commonwealth’ – Australia, New Zealand, South Africa or Canada. Those classified as ‘Watch’, and stamped with a red letter W, were to be removed from the country or destroyed. <...> The marking ‘DG’ was said to be an abbreviation of deputy governor, but in fact was a protective code word to indicate that papers so marked were for sight by British officers of European descent only. <...> ‘Personal’ files could be seen only by British governors and their British aides, a system that appears to have been employed in every territory from which the British withdrew after 1961”* [27] (переклад: Наприклад, документи з позначкою “Guard” можна було розкривати небританським посадовцям за умови, що вони походили зі “старої Співдружності” – Австралії, Нової Зеландії, Південної Африки або Канади. Ті, що класифікувалися як “Watch” і мали штамп із червоною літерою W, підлягали вивезенню з країни або знищенню <...> Позначення “DG”, як вважалося є скороченням від deputy governor (“заступник губернатора”), але насправді це було захисне кодове слово, що вказувало на те, що документи з такою відміткою призначені

для ознайомлення лише британськими офіцерами європейського походження <...> “Personal” справи могли переглядати тільки британські губернатори та їхні британські помічники – система, яка, вочевидь, застосовувалася на кожній території, з якої Британія виходила після 1961 року).

Вагомою віхою в історії колоніалізму стало завершення Другої світової війни. Саме кінець війни запустив глобальну деколонізацію, а крах Японської імперії став одним із її ключових чинників. До війни Японія контролювала Тайвань, Корею, Південний Сахалін, Курильські острови, китайську провінцію Квантун і частину Мікронезії. Після капітуляції та за Сан-Франциським договором Японія від цих володінь відмовилася. За матеріалами Національного архіву США, 2 вересня 1945 року Акт про капітуляцію, підготовлений Міністерством війни та затверджений президентом Гаррі С. Труменом проголосив беззастережну здачу Імперського генерального штабу Японії та всіх сил під японським контролем. Документ складався з восьми пунктів і підтверджував повну капітуляцію. Пункт 2 містив таке положення: *“We hereby proclaim the unconditional surrender to the Allied Powers of the Japanese Imperial General Headquarters and of all Japanese armed forces and all armed forces under Japanese control wherever situated”* [60] (переклад: Цим ми проголошуємо беззастережну капітуляцію перед Союзними державами Імперського генерального штабу Японії, усіх японських збройних сил і всіх збройних сил, що перебувають під японським контролем, де б вони не знаходилися).

Щодо юридико-декларативної моделі дискурсу капітуляції, вона безперечно корелює із засобами мови війни, що фіксують акт поразки як публічне визнання влади переможця у формі юридичної декларації. Ключову роль в документі відіграє дієслово *proclaim* у виразі з воєнно-політичним навантаженням *we hereby proclaim the unconditional surrender* / *цим ми проголошуємо беззастережну капітуляцію*, адже воно виступає юридичним перформативом: мовне проголошення набуває сили права. У поєднанні з воєнно-політичним терміном *unconditional surrender* / *беззастережна капітуляція*, що формує семантичне ядро підпорядкування й позначає не лише військову, а й політичну залежність, подальший сегмент *of the Japanese Imperial General Headquarters and of all Japanese armed forces and all armed forces under Japanese control wherever situated* / *Імперського генерального штабу Японії, усіх японських збройних сил і всіх збройних сил, що перебувають під японським*

контролем, де б вони не знаходилися конкретизує обсяг підпорядкованих структур і вибудовує вертикаль повного контролю союзників.

Колишні колонії Японської імперії добре усвідомлюють ціну свободи. Щоб дистанціюватися і від японського панування до 1945 року, і від китайського впливу після Другої світової війни, тайванське суспільство дедалі частіше підкреслює особливості культури корінних народів. Разом із тим Тайвань вибудовує тісніші зв'язки з австронезійськими країнами Тихого океану. У статті The Washington Post “Indigenous artists shine as Taiwan’s mainstream embraces its island identity” Ф. Чен і Г. Ши зазначають, що від 1990-х на Тайвані зростає видимість корінних народів. Митці, як-от Sangruu та Abao здобувають провідні музичні нагороди, а трупи Bulareyaung Dance Company і Tjimur Dance Theatre успішно виступають удома й за кордоном. Молодше покоління все частіше обирає корінні мови як маркер окремої тайванської ідентичності. Це відбувається після тривалого періоду асиміляції. За японської окупації руйнували села й примушували до праці, а з 1945 року, після приходу Гоміньдану (Китайської національної партії), племенні мови витісняли та забороняли у школах. Частина прибережних мов уже зникла. Нині корінні мови повертаються в музику, освіту і публічний простір, стаючи символом культурної ідентичності. Серед чинників посилення цієї тенденції автори виокремлюють і зовнішній тиск Пекіна, що підштовхує суспільство до наголосу на автохтонних коренях, а ще австронезійських зв'язках. Професор етнології National Chengchi University Дая (Да-Бей) Куань, представник племені тайял, саме так і формулює геополітичний вимір: “Under Chinese pressure, Taiwanese are emphasizing that our cultural roots are no longer from the central plains of China,” he said. “They’re beginning to highlight the characteristics of Taiwan’s Aboriginal culture and connecting Taiwan closer to the Austronesian countries in the Pacific” [25] (переклад: “Під тиском Китаю тайванці наголошують на тому, що наше культурне коріння більше не походить з центральних рівнин Китаю”, – сказав він. “Вони починають підкреслювати особливості культури аборигенів Тайваню та тісніше пов’язувати Тайвань із австронезійськими країнами Тихого океану”).

Завершення Другої світової війни стало початком стрімкої деколонізації Французької імперії. У Тунісі й Марокко розрив із метрополією загальною досягали переговорним шляхом. В Алжирі ж поразка Франції 1940 року та висадка американ-

ських і союзницьких військ у Північній Африці 1942-го підживили національний рух, кульмінацією якого стали події в Сетіфі та Гельмі 8 травня 1945 року [18]. “Маніфест алжирського народу” і створення підпільної “Спеціальної організації” (1947 р.) підготували ґрунт для Фронту національного визволення, що 1 листопада 1954 року розпочав збройне повстання. Попри контрповстанські операції Франції у вересні 1959 року президент Шарль де Голль визнав право алжирців на “самовизначення” [2]. Унаслідок подальших перемовин 18 березня 1962 року було підписано Євіанські угоди, а вже в липні Алжир здобув незалежність [16]. Лист президента Французької Республіки Шарля де Голля до президента Тимчасового виконавчого уряду Алжирської держави свідчить про цей історичний момент: “France has taken note of the results of the vote of 1 July 1962 on self-determination and of the implementation of the Declarations of 19 March 1962. **France has recognized the independence of Algeria.** In consequence, and in accordance with chapter V of the General Declaration of 19 March 1962, **the powers of sovereignty over the territory of the former French Departments of Algeria are, as from this day, transferred to the Provisional Executive of the Algerian State**” [59] (переклад: Франція взяла до відома результати голосування 1 липня 1962 року щодо самовизначення та виконання Декларацій від 19 березня 1962 року. Франція визнала незалежність Алжиру. Відтак, і відповідно до розділу V Загальної декларації від 19 березня 1962 року, повноваження суверенітету над територією колишніх французьких департаментів Алжиру від сьогодні передаються Тимчасовому виконавчому органу Алжирської держави).

На принципову відмінність вказує те, що засоби мови війни тут формують юридико-декларативну модель деколоніального дискурсу, фіксуючи втрату влади актом визнання. Визначальною є теза *France has recognized the independence of Algeria* / *Франція визнала незалежність Алжиру* – це юридичний перформатив, що переводить деколонізацію в площину міжнародного права. Зауважимо, що вислів із воєнно-політичним навантаженням *the powers of sovereignty over the territory of the former French Departments of Algeria are, as from this day, transferred to the Provisional Executive of the Algerian State* / *повноваження суверенітету над територією колишніх французьких департаментів Алжиру від сьогодні передаються Тимчасовому виконавчому органу Алжирської держави* репрезентує механізм мирної передачі влади, де конструкція *are transferred*

виконує функцію передачі суверенних повноважень. Із цих та подібних висловлень постає небезпідставний висновок: мова права витісняє мову зброї.

Слід зауважити, що ще до проголошення незалежності Алжиру французька правляча еліта демонструвала упереджене бачення його майбутнього. Водночас це не завадило Парижу просувати план створення європейсько-африканської спільноти. Відповідні пропозиції міністр закордонних справ Франції Крістіан Піно виклав у докладній промові перед Політичним комітетом Генеральної Асамблеї ООН. Як подає стаття М. Джеймса “France Proposes Plan to Form African-European Community”, опублікована в *The New York Times* 1957 року, міністр заявив: “*M. Pineau warned that if Algeria ‘became a foreign land’ it would ‘be pledged to fanaticism and by its very poverty, open to communism’. ‘On the other hand’, he added, ‘its participation in Eurafrika would mean for Algeria com-fort, riches-in other words, the true condition of independence’*” [36, с. 8] (переклад: М. Піно застеріг, що якщо Алжир “стане чужою землею”, то він “буде приречений на фанатизм і через власну бідність відкритий для комунізму”. “З іншого боку, – додав він, – участь Алжиру в Єврафриці означала б для нього комфорт, багатство, іншими словами, справжні умови незалежності). Нині Алжир – приклад успішної держави, яка, колись обтяжена тягарем колоніального минулого, стала одним із найвпливовіших акторів Північної Африки. Попри відчутну тінь минулого, зовнішня політика Алжирської Народної Демократичної Республіки спрямована на зміцнення регіональної безпеки, боротьбу з тероризмом і мирне врегулювання конфліктів [17].

Порівняльна перспектива, підсилена досвідом деколонізації Алжиру дає змогу чіткіше окреслити й українську траєкторію боротьби за державність. Боротьба за суверенітет і незалежність є наскрізною рисою української історії і триває століттями. Уперше державну незалежність було здобуто під час Першої світової війни – із проголошенням УНР. По завершенні війни незалежність було втрачено, а спробу державотворення перервано. Це узгоджується з тим, що метрополії – Австро-Угорська, Османська, Німецька та Російська послідовно намагалися придушити національно-визвольний рух українців. Парадоксально, але у XXI столітті Росія продовжує цю політику. Важливою для історичного розуміння колоніальної залежності України є теза Ярослава Грицака та Юрія Шаповала: “найбільш колоніальний характер політики Росії щодо

України припав на час ліквідації козацької держави, на останні десятиліття існування Російської імперії та на час правління Сталіна. Якими б не були коливання імперського центру щодо українців, не підлягає сумніву що колоніальний статус України завдав їй тривалої, а в окремих випадках (як-от під час Голодомору) непоправної шкоди, а тому політична, економічна та культурна деколонізація є одним з головних завдань українського суспільства” [4].

Політика радянського режиму щодо України, з огляду на наслідки для населення не має жодного морального виправдання. Ця політика слугувала інтересам центральної влади СРСР, яка використовувала ресурси України для реалізації імперських амбіцій “великого союзу”. Особливо руйнівним став міжвоєнний період. У 1932-1933 роках радянська влада спричинила Голодомор, що став геноцидом українців. Через інтенсивні хлібозаготівлі вкрай згубною виявилася постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 29 грудня 1931 р. “Про заходи щодо посилення хлібозаготівель”. Цією постановою для виконання завищеного плану (510 млн. пудів) було повністю задіяно партійно-державний апарат. У документі Політбюро ЦК КП(б)У зазначено: “*The CC [CP(B)U] demands that Party, Soviet, and Komsomol organizations immediately mobilize all forces and organizations of collective farmers, especially the vanguard [elements], to fulfill as soon as possible the current year’s grain-procurement plan, for which the CC declares January to be a month of intensive struggle to complete the grain procurements*” [54] (переклад: ЦК [КП(б)У] вимагає від партійних, радянських та комсомольських організацій негайно мобілізувати всі сили та організації колгоспників, особливо авангардні [елементи], щоб якнайшвидше виконати план хлібозаготівель на поточний рік. Із цією метою ЦК оголошує січень місяцем напруженої боротьби за завершення хлібозаготівель).

Сутність засобів мови війни у постанові Політбюро ЦК КП(б)У полягає в конструюванні внутрішньо-ідеологічної моделі насильницької мобілізації, де адміністративно-партійна лексика приховує репресивний зміст. На це вказують вислів *demands that Party, Soviet, and Komsomol organizations immediately mobilize all forces* / *вимагає від партійних, радянських та комсомольських організацій негайно мобілізувати всі сили* і фраза *to fulfill as soon as possible the current year’s grain-procurement plan* / *щоб якнайшвидше виконати план хлібозаготівель*. Завершує цей ряд військово-політична лексема *intensive struggle* / *напру-*

жена боротьба, яка актуалізує воєнно-риторичну метафору, а ще легітиміє примусові практики під виглядом “боротьби за результат”.

Випробування, що випали на долю українців тривали й у період Другої світової війни. У книзі “The Great West Ukrainian Prison Massacre of 1941” під редакцією К. Кебузинської та А. Мотиля, здійснено вагомий внесок у вивчення історії України того часу. Як наголошують упорядники, радянська версія “Великої Вітчизняної війни” (22 червня 1941 – 9 травня 1945 рр.) зручно замовчує перші місяці світового конфлікту, хоча саме пакт Молотова-Ріббентропа від 23 серпня 1939 року створив передумови для війни в Європі. Його таємні протоколи поділили Румунію, Польщу, Литву, Латвію, Естонію та Фінляндію на німецьку й радянську сфери впливу, передбачивши “територіальні та політичні перебудови”. Українські землі на схід від річок Сяну й Бугу (Східна Галичина, західне Полісся, Західна Волинь) були включені до складу УРСР [37, с. 36–37]. Побойуючись “націоналістичних” і антирадянських угруповань та впливу освічених верств, Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР розгорнув масові арешти й депортації колишніх громадян Польщі: спочатку поляків і євреїв, згодом – українців. Оцінки кількості депортованих різняться. Польські джерела говорять щонайменше про 1 млн. осіб (з них 150–400 тис. українців). Український історик Ю. Киричук наводить цифру близько 550 тис., тоді як за даними радянських органів держбезпеки зі Західної України вислано 190 100 осіб (приблизно 52% поляків, 32% євреїв, 13% українців). Покликаючись на працю V. A. Volkhonskii, “Spravka Tiuremnogo upravleniia NKVD SSSR ob itogakh evakuatsii zakliuchennykh iz tiurem NKVD–UNKVD” (22 January 1942), упорядники книги “The Great West Ukrainian Prison Massacre of 1941” наводять дані, що наприкінці червня 1941 року радянська влада “евакуювала” близько 140 тис. в’язнів до інших тюрем і таборів, причому багатьох було вбито в дорозі або на місцях страт далі на схід.

Всю жорстокість радянської “колоніальної окупації” передає свідчення українського очевидця (за: Wysocki, Zderzenie kultur) [64]: “*I can well recall searching for the body of a Ukrainian patriot who was a close friend of mine, amongst the corpses. The marks of dreadful tortures were clearly visible on most of the bodies; broken arms and legs, or their eyes had been put out, and in the case of some of the women, their breasts had been cut off. Many of the prisoners had been killed by large nails riven through their nostrils into their brain, others*

by having their throats cut. In the prison yard three bodies were exhumed of persons who had apparently been buried alive” [37, с. 42–43] (переклад: Я добре пам’ятаю, як серед тіл шукав останки українського патріота, мого близького друга. На більшості тіл чітко було видно сліди жаклих тортур: поламані руки й ноги, виколоті очі, а в деяких жінок – відрізані груди. Багатьох в’язнів убили, забиваючи великі цвяхи крізь ніздрі в мозок, інших – перерізавши горло. На тюремному подвір’ї було ексгумовано три тіла людей, яких, очевидно, поховали живцем).

Масові примусові переселення українців і поляків, зафіксовані у “The Great West Ukrainian Prison Massacre of 1941” підтверджують і дипломатичні документи. Посол США А. Гарріман (Москва, 14 вересня 1944 р.) повідомляв, що 9 вересня в Любліні було підписано угоди між Польським комітетом національного визволення та урядами Української РСР і Білоруської РСР щодо евакуації українського й білоруського населення з території Польщі та польських громадян з території Української й Білоруської республік. Хоча в текстах угод процес подано як “цілком добровільний”, на практиці він мав примусовий характер: “*The agreements provide that **evacuation will be carried out on a completely voluntary basis. The population will be informed of time and conditions of evacuation by special plenipotentiaries of Polish Committee of National Liberation and of Soviet of People’s Commissars of White Russia SSR assigned for effectuating the evacuation both of territory of Poland and of territory of Ukraine and White Russia***” [49] (переклад: Угодами передбачено, що евакуація здійснюватиметься на повністю добровільних засадах. Населення буде поінформоване про час і умови евакуації спеціальними уповноваженими Польського комітету національного визволення та Ради народних комісарів Білоруської РСР, призначеними для здійснення евакуації як з території Польщі, так і з території України та Білорусі).

Із засобами мови війни тісно пов’язана адміністративно-евфемістична модель воєнно-бюрократичного дискурсу, відповідно до якої насильницьке переселення репрезентують як організований і добровільно узгоджений процес. Вираз із воєнно-політичним навантаженням *evacuation will be carried out on a completely voluntary basis* / евакуація здійснюватиметься на повністю добровільних засадах є ключовим евфемізмом, який маскує примусову депортацію лексемою *voluntary*. Прислівник *completely* посилює декларативний ефект удаваної гуманності, створюючи ілюзію свободи вибору, тоді як реальність

свідчила про державний примус. Картину поглиблює конструкція *by special plenipotentiaries / спеціальними уповноваженими*, що вербалізує владно-інституційний контроль, в якому держава формально легітиміє примус через мову офіційних повноважень.

У роки війни 1939-1945 рр. до етнічних чисток вдавалася не лише нацистська Німеччина, а й сталінський СРСР. Показовим прикладом є цілком таємна Постанова Державного комітету оборони СРСР № ГОКО-5859 (DECREE NO. 5859SS) від 11 травня 1944 р. “Про кримських татар”, ухвалена під головуванням і підписана Йосипом Сталіним. У ній, апелюючи до звинувачень у “зраді” та “співпраці з окупантами”, постанова передбачала примусове виселення всіх кримських татар із Криму та їх переселення як спецпоселенців до Узбецької РСР. Виконання покладалося на НКВС СРСР, термін завершення – до 1 червня 1944 р. У першому пункті постанови йдеться: “*All Tatars are to be banished from the territory of the Crimea and resettled permanently as special settlers in the regions of the Uzbek SSR. The resettlement will be assigned to the Soviet NKVD. The Soviet NKVD (comrade Beria) is to complete the resettlement by 1 June 1944*” [55] (переклад: Усіх татар вигнати з території Криму й переселити на постійне місце проживання як спецпоселенців у райони Узбецької РСР. Переселення доручити радянському НКВС. Радянський НКВС (товариш Берія) має завершити переселення до 1 червня 1944 року).

Звернення основної уваги на засоби мови війни зумовлене тим, що саме вони як предмет аналізу реалізують репресивно-адміністративну модель державного дискурсу, у якій насильство узаконене мовою наказу. Мовна конструкція *All Tatars are to be banished from the territory of the Crimea / усіх татар вигнати з території Криму* формує категоричну імперативну норму: дієслово *are to be banished* надає наказовому змісту зовнішню форму адміністративного рішення. Така граматична конструкція створює ілюзію формальної легітимності, однак її семантичне ядро – примусове вигнання – позначає акт етнічного насильства. Конструкція *The resettlement will be assigned to the Soviet NKVD / переселення доручити радянському НКВС* відтворює вертикаль влади через номінацію відповідального органу. Дуже влучно лексема *assigned* надає вислову тон нейтрального управлінського делегування, проте в контексті означає передачу функцій насильницького контролю.

Попри тривале геополітичне домінування над Україною, Росія демонструвала страх перед українським прагненням до свободи – як би пара-

доксально це не звучало. Українців консолідувала мова, яка виконувала роль інструмента непокори. Для Росії це ставало об’єктом системних репресій, із яким вона боролася віками – і продовжує боротися нині. Привертає увагу стаття Андрія Куркова “Ukraine’s war of the words”, опублікована в The Guardian у 2012 році. Ще до початку російської гібридної, а згодом і повномасштабної війни автор порушує питання осмислення спадку двох світових воєн і мовно-політичної проблематики у відносинах України та Росії. Варта роздумів заувага Куркова: “*Every nation has its “bugbears”. Ukraine has two: the forced famine orchestrated during Stalin’s rule, which killed between four million and seven million people; and the Ukrainian language* [39] (переклад: Кожна нація має свої “страшилки”. Україна має дві: штучний голод, організований за часів Сталіна, який забрав від чотирьох до семи мільйонів життів; і українська мова). Письменник підкреслює повторюваність репресивної політики імперії щодо української мови й унаочнює її безперервність: Катерина II припинила вживання української мови в Києво-Могилянській академії; Петро I заборонив друк книжок українською; згодом Російська православна церква вилучала українські підручники зі шкіл; Олександр II заборонив імпортувати книжок українською, а Олександр III – уживання мови в офіційних установах. Цей ланцюг заборон допомагає зрозуміти, чому положення Конституції про українську як єдину державну мову вважають одним із ключових здобутків доби незалежності. Як резюмує автор, наслідки русифікації вплинули на частку людей, які спілкуються українською: “*The Russification of the country that began under the tsars continued under the Soviet regime – more subtly, without open bans. As a result, a little over 50% of Ukraine’s population use the state language in their everyday lives. Russian is spoken mainly in the east of the country, where Russians were sent to work in the mines in the 1930s, and the Crimea*” [там само] (переклад: Русифікація країни, що почалася за царів, тривала й за радянського режиму – більш завуальовано, без відкритих заборон. У підсумку трохи більш як 50% населення України використовує державну мову в повсякденному житті. Російською переважно говорять на сході країни, куди в 1930-х роках скеровували росіян працювати в шахтах, а також у Криму).

Із викладеного вище, стає очевидним, що засоби мови війни визначають колоніальні, ба більше, деколоніальні стратегії Другої світової війни. Адміністративно-колоніальна модель (Указ Гітлера) легітиміє мілітарну експансію

через формалізований перехід до цивільного управління, а воєнно-політична лексика приховує насильство під формулою правової приналежності. В Атлантичній хартії мова війни виконує декларативно-ідеологічну функцію, замінює силу риторикою зобов'язань і протиставляє колоніальне підпорядкування принципу самовизначення. Визнання Францією незалежності Алжиру є юридичним перформативом, що переводить деколонізацію у правову площину, позначає перехід від домінування до легітимації. Паралельно діє адміністративно-евфемістична модель, в рамках якої депортації й переселення українців і поляків подано як легітимні дії. Евфемістичні формули створюють ілюзію гуманності, а мова наказу узаконює етнічне насильство.

Неоімперський ревізіонізм (з 2014 р.). Довготривалі ефекти русифікації в Україні безпосередньо корелюють із процесами деколонізації, що, на жаль, не охопили Україну, а натомість ще глибше занурили її в колоніальну залежність. Епоха світової деколонізації після Другої світової війни, що принесла багатьом колишнім колоніям міжнародно-правове визнання державності, обійшла Україну. Основна причина полягала в тому, що у правовій кваліфікації Україна формально не розглядалася як колонія, а була союзною республікою у складі СРСР. Це дозволило Москві уникнути дії стандартних деколоніальних механізмів щодо України. Державну незалежність Україна відновила 24 серпня 1991 року, ухваливши Акт проголошення незалежності й заявивши про вихід зі складу СРСР. А вже за 23 роки – у 2014-му Україна зіткнулася з політикою імперського ревізіонізму Росії.

Після Революції гідності 2013-2014 років РФ анексувала Крим, розв'язала війну на Донбасі, а 24 лютого 2022 року розпочала повномасштабне вторгнення. Подібно до того, як Ліга Націй не змогла відвернути Другу світову війну, сучасна система міжнародної безпеки під егідою ООН не зуміла запобігти російсько-українській війні [7]. Це, безумовно, підживило відчуття безкарності в Росії. Неоімперська політика Москви дістала новий імпульс і набуває сталого характеру, вираженого у неокolonіальному тиску та збройній агресії проти України.

Зневажання Статуту ООН, Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі та їх довільна інтерпретація з метою посилення легітимації власних дій – як у внутрішньополітичному, так і у зовнішньополітичному вимірах – зумовили маніпулювання Росією принципами й нормами міжнародного права та прав людини для

обґрунтування анексії частини території України. У преамбулі Угоди між Російською Федерацією та Республікою Крим щодо прийняття Республіки Крим до складу РФ та утворення нових суб'єктів (2014 р.) наведено апеляції до Статуту ООН, Гельсінського Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі, а також до “загально-визнаних принципів і норм міжнародного права” та прав людини. У документі проголошено: “історичну спільність народів”, “наявні зв'язки”, “рівноправність і самовизначення народів”, “гідність і свободи людини”, “демократичну правову федеративну державу”, “добробут і процвітання”. Обґрунтування ґрунтується на тезі про “вільне й добровільне волевиявлення” на референдумі 16 березня 2014 року та “пропозиції” Республіки Крим і міста зі спеціальним статусом Севастополя щодо приєднання до РФ. У такій риторичній самовизначення постає підставою для зміни суверенітету, тоді як зміст і тональність преамбули маскують фактичну окупацію частини України. У ст. 3 Угоди, п. 1 і п. 2, зафіксовано мовну політику Республіки Крим, а саме перелік її офіційних мов: 1. *The Russian Federation shall guarantee to all peoples living in the territories of the Republic of Crimea and Sevastopol city of federal importance, the right to preserve their native language and to create conditions for its study and development.* 2. *The official languages of the Republic of Crimea are Russian, Ukrainian and Crimean Tatar languages* [21] (переклад: Російська Федерація гарантує всім народам, які проживають на території Республіки Крим і міста федерального значення Севастополя, право на збереження рідної мови та створення умов для її вивчення і розвитку. Офіційними мовами Республіки Крим є російська, українська та кримськотатарська). Попри задекларовані в документі гарантії Російської Федерації щодо права всіх народів, які проживають на території Республіки Крим, на збереження рідної мови, ці положення лишаються декларативними. У Криму тривають репресії проти україномовних та кримських татар, а мовне питання використано як зручний привід у російській пропаганді.

Говорячи про засоби мови війни, насамперед зауважимо, що вони реалізують юридико-риторичну модель агресивного дискурсу у ст. 3 Угоди. У цьому розумінні анексію території маскують під акт правового самовизначення. Цю логіку відбиває вислів *the right to preserve their native language and to create conditions for its study and development / право на збереження рідної мови та створення умов для її вивчення і розвитку*, який вербалізує симулякр гуманістичного підходу: лек-

сика прав і свобод використовується для легітимації окупаційного режиму. Специфічну роль відіграє дієслово *shall guarantee*: воно створює ефект зобов'язання держави-гаранта, хоча у реальному політичному контексті йдеться про системні репресії проти носіїв української і кримськотатарської мов. Конструкція *The official languages of the Republic of Crimea are Russian, Ukrainian and Crimean Tatar languages / офіційними мовами Республіки Крим є російська, українська та кримськотатарська* формально відтворює принцип рівності, проте фактично фіксує ієрархію мов, у якій російська виконує роль домінуючої.

Перегуки між рішеннями російського керівництва 2022 року та методами нацистської окупаційної політики є очевидними, що, зокрема, засвідчує меморандум “Memorandum for the record” (1941) – підсумковий документ наради за участю Адольфа Гітлера, Мартіна Бормана, Альфреда Розенберга, Вільгельма Кейтеля, а також Ганса Ламмерса й Германа Герінга (див. вище). У цьому ж ключі укази Президента Російської Федерації від 21 лютого 2022 року № 71 і № 72 юридично фіксують спробу легітимізувати агресію через псевдоправові формулювання “волевиявлення народу” та “мирного врегулювання за Мінськими угодами”. З-поміж них документ № 71 “Про визнання Донецької Народної Республіки” містить: “*Учитывая волеизъявление народа Донецкой Народной Республики, отказ Украины от мирного урегулирования конфликта в соответствии с Минскими соглашениями, признать Донецкую Народную Республику в качестве суверенного и независимого государства*” [28] (переклад: Враховуючи волевиявлення народу Донецької Народної Республіки, відмову України від мирного врегулювання конфлікту відповідно до Мінських угод, визнати Донецьку Народну Республіку як суверенну та незалежну державу). Ту саму риторику закріплено в документі № 72 “Про визнання Луганської Народної Республіки”: “*Учитывая волеизъявление народа Луганской Народной Республики, отказ Украины от мирного урегулирования конфликта в соответствии с Минскими соглашениями, признать Луганскую Народную Республику в качестве суверенного и независимого государства*” [29] (переклад: Враховуючи волевиявлення народу Луганської Народної Республіки, відмову України від мирного врегулювання конфлікту відповідно до Мінських угод, визнати Луганську Народну Республіку як суверенну та незалежну державу). Із документів випливає, що маніпулятивна мовно-правова риторика стала механізмом неоколонізації.

Разом із тим, до мовного питання апелюють міжнародні організації, прагнучи зрозуміти наміри президента Росії. Про це свідчить звіт Центру передового досвіду в галузі стратегічних комунікацій НАТО – “Analysis of Russia’s Information Campaign Against Ukraine”, присвячений невійськовим аспектам кризи в Україні з позицій стратегічних комунікацій. У документі, з-поміж іншого, зазначено, що “діаспори співвітчизників” розглядаються Росією як потенційний ресурс підтримки її зовнішньої політики. 2 липня 2014 року, виступаючи на Конференції послів Російської Федерації та постійних представників із захисту національних інтересів Росії, президент В. Путін наголосив: “*President Putin emphasized that when he speaks of Russians and Russian-speaking citizens, he is “referring to those people who consider themselves part of the broad Russian community, they may not necessarily be ethnic Russians, but they consider themselves Russian people*” [44, с. 9] (переклад: Президент Путін наголосив, що, коли він говорить про росіян і російськомовних громадян, то “має на увазі тих людей, які вважають себе частиною широкої російської спільноти. Вони не обов’язково є етнічними росіянами, але вважають себе російським народом”).

Засоби мови війни у звіті Центру передового досвіду в галузі стратегічних комунікацій НАТО реалізують ідеологічно-інтегративну модель інформаційного дискурсу. Лексичні та риторичні елементи, використані під час Конференції послів Російської Федерації та постійних представників із захисту національних інтересів Росії, формують псевдоєдність і “легітимізують” зовнішню експансію Росії, апелюючи до мовно-етнічних аргументів. Звідси випливає, що вислів *those people who consider themselves part of the broad Russian community / тих людей, які вважають себе частиною широкої російської спільноти* конструє експансивну метафору спільноти без чітких юридичних, ба більше територіальних меж. Крім того, воєнно-політичний термін *Russian-speaking citizens / російськомовні громадяни* функціонує як мова виправдання, що перетворює комунікативну категорію (мову) на політичну. Це типовий механізм лінгвополітичної агресії, де мовна спорідненість слугує аргументом “захисту співвітчизників”.

У війні Росії проти України Альянс зіткнувся з підвищеною інтенсивністю безпекових ризиків на східних рубежах. 10 вересня 2025 року було зафіксовано порушення повітряного простору Польщі російськими безпілотниками. З огляду

на те, що принцип колективної оборони застосовується лише у разі збройного нападу на державу-члена, у цьому випадку негайної колективної відповіді не було оголошено, що водночас убезпечило від ескалації та залишило простір для критики через її відсутність. За даними AP News (“What to know about the downed Russian drones that entered NATO airspace”, С. Ciobanu, V. Gera), збиття російських дронів над територією Польщі 10 вересня 2025 року стало першим випадком, коли Альянс безпосередньо нейтралізував потенційну загрозу у власному повітряному просторі. Збройні сили Польщі за підтримки союзників збили кілька безпілотників, що перетнули її повітряний простір, частина з них була запущена з території Білорусі. Прем’єр-міністр Дональд Туск наголосив на зростанні ризиків для глобальної безпеки: *“There is no doubt that from Poland’s point of view, this provocation is incomparably more dangerous than all previous ones,” Polish Prime Minister Donald Tusk told parliament. “This situation brings us all closer to open conflict, closer than ever since World War II”* [26] (переклад: “Немає сумнівів, що з точки зору Польщі ця провокація незрівнянно небезпечніша за всі попередні”, – заявив у парламенті прем’єр-міністр Дональд Туск. – “Ця ситуація наближає нас усіх до відкритого конфлікту, ближче, ніж будь-коли від часів Другої світової війни”). Наввипередки Міністерство оборони РФ заявило про відсутність запланованих цілей на території Польщі: *“Overnight strikes were directed at Ukraine’s military-industrial sites in the country’s Western regions, with no planned targets on Polish territory”* [там само] (переклад: Нічні удари були спрямовані на об’єкти військово-промислового комплексу України в західних регіонах, на території Польщі цілей не планувалося).

Дослідження мови війни в неоколоніальній парадигмі сучасної агресії Росії проти України є тривалим і багатовимірним процесом, однак уже нині можна окреслити засоби мови війни, що реалізують юридико-риторичну модель агресивного дискурсу. Воєнно-політичні терміни, лексеми та вислови з воєнно-політичним навантаженням маскують анексію Криму, подаючи її як акт правового самовизначення. Ту саму риторичну формулу закріплено в указах № 71 “Про визнання Донецької Народної Республіки” та № 72 “Про визнання Луганської Народної Республіки”, що апелюють до мовно-етнічних аргументів. Крім того, експансивна метафора спільності без чітких юридичних і територіальних меж та воєнно-політична термінологія функціонують як мова виправ-

дання, яка перетворює комунікативну категорію на політичну. Це типовий механізм лінгвополітичної агресії, в рамках якого мовна спорідненість використана як аргумент “захисту співвітчизників”.

Враховуючи колоніальні, деколоніальні та неоколоніальні процеси, простежувані в Першій і Другій світових війнах, а також у російсько-українській війні, взаємодія мови війни з політичним, міжнародно-правовим і динамічним (перебіг та ескалація) вимірами збройного конфлікту обґрунтовує виокремлення рамки воєнної конфліктології.

Воєнна конфліктологія – це міждисциплінарна наука про збройні конфлікти (міждержавні, внутрішньодержавні, гібридні), їх походження, причини, динаміку і наслідки, спрямована на виявлення ефективних механізмів мирного й примусового врегулювання, що інтегрує аналіз мови війни як чинника фреймінгу загроз і легітимації рішень та враховує режими колективної безпеки (Ліга Націй, ООН) і систему колективної оборони (НАТО), досліджуючи їхню роль у цих процесах [5, с. 88].

З позицій воєнної конфліктології проблематика збройного конфлікту вивчається на засадах теорії *конфліктологічної детермінації*. У парадигмі цієї теорії аналіз зосереджено на причинно-наслідкових зв’язках, структурно-функціональних параметрах, комунікативно-дискурсивних механізмах, правових режимах регулювання й відповідальності. Воєнна конфліктологія тісно корелює з лінгвістикою війни, оскільки її предмет – мова війни – описує механізми концептуалізації загроз. Ці механізми у воєнній конфліктології розглядаються як чинники ескалації/деескалації та детермінанти політико-правових рішень. Сформований у лінгвістиці війни воєннорентризм (аналітичний фокус на мовному відтворенні війни та її інституційних наслідках) забезпечує методологічний міст до воєнної конфліктології, у якій мова війни виступає інструментом управління конфліктом.

Об’єкт воєнної конфліктології – збройний конфлікт як комплексне соціально-політичне явище в його багаторівневій структурі: актори (державні/недержавні), цілі, ресурси, практики насильства й примусу, норми та інститути (національні, регіональні, міжнародні), просторово-часові умови, перебіг (ескалація/деескалація) та наслідки. *Предмет* воєнної конфліктології – причинно-наслідкові, політико-правові та комунікативні (мовні) механізми виникнення, перебігу й врегулювання цього явища, включно з роллю мови війни та режимів колективної безпеки/оборони.

Спираючись на викладені положення, у межах воєнної конфліктології виокремлюємо п'ять напрямів дослідницького пошуку: *дискурсивно-комунікативний* (мова війни), орієнтований на механізми концептуалізації загроз; *політико-інституційний*, спрямований на виявлення того, як дискурсивні зміни впливають на ухвалення політичних рішень і воєнних стратегій; *міжнародно-правовий*, вивчає режими колективної безпеки (Ліга Націй, ООН) та систему колективної оборони (НАТО), кваліфікацію діянь і механізми відповідальності; *динамічний* (ескаляція/деескаляція), досліджує зв'язок між мовними індикаторами, інтенсивністю бойових дій і фазами конфлікту; *постконфліктний*, зосереджений на ролі мови війни у перехідному правосудді, формуванні колективної пам'яті, реінтеграції, відновленні.

Висновки: Видається неможливим становлення нової галузі воєнної конфліктології без осмислення мови війни, адже саме вона виступає її первинним аналітичним інструментом і комунікативним ядром. Мова війни та воєнна конфліктологія розвиваються синхронно, відображаючи еволюцію колоніального, деколоніального й неокolonіального режимів у різні історичні періоди. Історико-політико-правові та теоретико-методологічні засади воєнної конфліктології, побудовані на аналізі збройних конфліктів у політичному, міжнародно-правовому та комунікативно-мовному вимірах, визначають мову війни як фундаментальний компонент лінгвополітичної синергетики. Проведене дослідження дало змогу виокремити засадничі положення, що структуровані у два аналітичні сегменти. *Історико-політико-правовий блок:* (1) генеза воєнної конфліктології тісно пов'язана з процесами колонізації періоду Першої та Другої світових воєн, з деколонізацією доби завершення Другої світової війни, а ще з неокolonіальними практиками періоду російсько-української війни; (2) виникнення воєнної конфліктології корелює зі становленням мови війни у Першій світовій війні: засоби цієї мови проявили свою дієвість на двох рівнях. У Німецькій імперії вони виконували легітимаційну функцію, у Великій Британії – вибудовували безпечну оповідь під цензурним контролем; (3) поруч із військовою експансією мова війни забезпечувала колоніальний порядок, формуючи політико-дипломатичний метадискурс, що відображав ескаляцію на Чорному морі й у Криму, перетворю-

вав воєнний конфлікт на предмет переговорів; (4) у міжвоєнний і воєнний періоди ХХ ст. засоби мови війни визначали колоніальні й деколоніальні стратегії. Адміністративно-колоніальна модель (виявлена в Указі Гітлера) легітимувала мілітарну експансію через формалізований перехід до цивільного управління, а воєнно-політична лексика приховувала насильство під формулою правової приналежності; (5) в Атлантичній хартії мова війни виконувала декларативно-ідеологічну функцію: замінила силу риторикою зобов'язань, протиставила колоніальне підпорядкування принципу самовизначення; (6) паралельно діяла адміністративно-евфемістична модель, у контексті якої депортації українців, поляків і кримських татар було представлено як легітимні дії. Евфемістичні формули створювали ілюзію гуманності, тоді як мова наказу узаконювала етнічне насильство; (7) довготривалі ефекти русифікації в Україні відображають неповноту деколонізаційних процесів, що зумовила вразливість до нових імперських форм тиску; (8) у площині неокolonіальних практик сучасної агресії Росії проти України мова війни реалізує юридико-риторичну модель агресивного дискурсу. Воєнно-політичні терміни та вислови маскують анексію Криму як акт правового самовизначення; аналогічна риторика закріплена в указах № 71 і № 72 “Про визнання ДНР і ЛНР”; (9) експансивна метафора спільності без чітких правових чи територіальних меж та мова виправдання формують механізм лінгвополітичної агресії, у системі якого мовна спорідненість використана як аргумент “захисту співвітчизників”.

Теоретико-методологічний блок: (1) синтез лінгвістики війни й воєнної конфліктології пояснює, як мова війни через механізми концептуалізації загроз впливає на конфігурацію політичних рішень і траєкторію конфлікту; (2) методологічне ядро воєнної конфліктології становить теорія конфліктологічної детермінації; (3) п'ять взаємодоповнювальних напрямів: дискурсивно-комунікативний, політико-інституційний, міжнародно-правовий, динамічний та постконфліктний – разом забезпечують евристичний і прикладний потенціал воєнної конфліктології.

Подальші кроки передбачають розширення корпусу “мови війни” шляхом побудови його багатомовної (укр./анг./нім./рос./польс.) версії з жанровою розміткою, періодизацією, а також ідентифікацією колоніальних і неокolonіальних практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко О. Д., Грік С. І., Киридон А. М. Історія України: Перша світова війна 1914–1918. *Велика українська енциклопедія*. 2022. URL: <https://vue.gov.ua/Історія України: Перша світова війна 1914–1918>.
2. Верховський В. Чужому навчайтесь: досвід Франції. *Український інтерес*. 2024. URL: https://uain.press/articles/chuzhому-navchajtes-dosvid-frantsiyi-1121250#google_vignette
3. ВСП “Ніжинський фаховий коледж НУБіП України”. Перша світова війна та облаштування повоєнного світу. 2025. URL: <https://sites.google.com/site/milana0110/Home/vsesvitna-istoria/lekci/persa-svitova-vijna-ta-oblastuvanna-povoennogo-svitu>
4. Грицак Я., Шаповал Ю. Чи була Україна російською колонією? *УКРАЇНА МОДЕРНА. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 2023. URL: <https://uamoderna.com/history/chy-bula-ukraina-rosiyskoiu-koloniieiui/>
5. Дем'янчук Ю. Лінгвополітична синергетика: становлення та перспективи дослідження. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2024. Том 27. № 2. С. 75–102.
6. Дем'янчук Ю. Лінгвістика війни: виникнення, концептуалізація та вектори подальшого розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. С. 220–233.
7. Дем'янчук Ю. Генеза становлення мови війни в історико-політичному та історико-художньому контексті (український досвід). *Закарпатські філологічні студії*. 2025. Вип. 39. С. 171–192.
8. Дем'янчук Ю. Метафори війни в експериментальній лінгвополітичній синергетиці: дисонанс між офіційною риторикою та емпіричною реальністю війни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2025. № 73. С. 39–50.
9. Дем'янчук Ю. Міжнародний суд ООН в системі воєнної конфліктології: від юрисдикції до політичного впливу. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін* : V Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 572 с.
10. Дем'янчук Ю. І. Лінгвополітична синергія засобів мови війни в текстах офіційно-ділового, публіцистичного та художнього стилів. *Записки з українського мовознавства*, (32), 2025. С. 170–204.
11. Дем'янчук Ю. І. Воєнно-політична та військово-політична лексика у фокусі теоретичної лінгвополітичної синергетики. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 41. Том 1. 2025. С. 292–316.
12. Занднер Ф., Грабська А. Африканські плани Гітлера. 2014. URL: <https://www.dw.com/uk/африканські-плани-гітлера/a-17891889#:~:text=Коли%20Гітлер%20у%201939%20році,створення%20колоніальної%20імперії%20в%20Африці.&text=Коли%20Адольф%20Гітлер%20прийшов%20до,Німеччина%20не%20мала%20жодних%20колоній>
13. Лук'янюк В. Перша Індокитайська війна. «Цей день в історії». 2016. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1219U/#:~:text=Цей%20день%20в%20історії%20:%2019%20грудня%201946%20:%20Перша%20Індокитайська%20війна>
14. Лупандін О. Севрський договір, 10.08.1920. *Енциклопедія історії української революції 1917-1921*. 2025. URL: http://ukr-revolution.history.org.ua/termin/sevskyj_dogovir10081920
15. Майоров М. В., Черніков І. Ф. ЛОЗАННСЬКА МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ 1922–1923. *Енциклопедія історії України: Додатковий том. – Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2021. 773 с.* URL: http://www.history.org.ua/?termin=lozanska_mizhnarodna_konferentsija_1922_1923
16. Мітькіна О. Алжирська криза та повернення до влади Шарля де Голля. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2012. Вип. 9. С. 133–139.
17. Петрушенко, К. О., Рослонь Д. Т. Основні напрями зовнішньої політики Алжиру. *Регіональні студії : науковий збірник* 2025. Вип. 41. С. 156–160.
18. Тиса Р. Алжирська революція 1954–1962. 2012. URL: <https://vpered.wordpress.com/2012/03/19/tysa-algeria/>
19. Троян С. С. На шляху до «світової політики»: боротьба Німеччини за португальські й іспанські колонії наприкінці XIX століття. *Слов'янський вісник* : Збірник наукових праць. Рівне : PIC КСУ, 2010. Вип. 9. С. 181–187.
20. Administrator's Office. Natives of South-West Africa and their treatment by Germany. Windhuk, South-West Africa, January 1918. 226 p.
21. A Treaty between the Russian Federation and the Republic of Crimea on the accession of the Republic of Crimea to the Russian Federation and on the forming new constituent entities within the Russian Federation. 2014. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Treaty_on_the_Accession_of_the_Republic_of_Crimea_to_Russia
22. Bormann M., Hitler A., Rosenberg A., Keitel W. Memorandum for the record. 1941. 7 p. URL: <https://nuremberg.law.harvard.edu/documents/451125-memorandum-of-a-meeting?mode=image>
23. Boyd W. Oh, Vienna: how the city inspired William Boyd. 2012. URL: <https://www.theguardian.com/books/2012/feb/03/william-boyd-viennese-waltz>
24. British Library. An Indian soldier in France during World War I. 2011. URL: <https://blogs.bl.uk/untoldlives/2011/11/letter-from-an-indian-soldier-in-france-during-world-war-i-1915-the-india-office-records-holds-the-reports-of-the-censor-of.html>

25. Chen F., Shih G. 2021. URL: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/taiwan-china-indigenous-music/2021/02/17/e447f66a-6156-11eb-a177-7765f29a9524_story.html
26. Ciobanu C., Gera V. What to know about the downed Russian drones that entered NATO airspace. 2025. URL: <https://apnews.com/article/poland-nato-russia-drones-war-ukraine-9477aff4fc963fbe95f4e829f246d21>
27. Cobain I. Revealed: the bonfire of papers at the end of Empire. 2013. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2013/nov/29/revealed-bonfire-papers-empire>
28. Decree of the President of the Russian Federation of 21.02.2022 No. 71 "On the recognition of the Donetsk People's Republic". 2022. URL: [https://id.m.wikipedia.org/wiki/Berkas:Putin_decree_DNR_\(2022-02-21\).pdf](https://id.m.wikipedia.org/wiki/Berkas:Putin_decree_DNR_(2022-02-21).pdf)
29. Decree of the President of the Russian Federation of 21.02.2022 No. 72 "On the recognition of the Luhansk People's Republic". 2022. URL: [https://eo.m.wikipedia.org/wiki/Dosiero:Putin_decree_LNR_\(2022-02-21\).pdf](https://eo.m.wikipedia.org/wiki/Dosiero:Putin_decree_LNR_(2022-02-21).pdf)
30. Eymond-Laritz T. Russia's invasion of Ukraine and the worrying neo-colonial paradox. 2022. URL: <https://features.diplomatmagazine.com/russia-s-invasion-of-ukraine-and-the-worrying-neo-colonial-paradox/index.html>
31. Galandarova A. War and Linguistic Borrowing: The Influence of Military Conflicts on Lexical Expansion. *EuroGlobal Journal of Linguistics and Language Education*. 1. 2024. P. 65–75. URL: https://www.researchgate.net/publication/384435813_War_and_Linguistic_Borrowing_The_Influence_of_Military_Conflicts_on_Lexical_Expansion
32. Galandarova A. War, Colonization, and Language Evolution: Tracing Linguistic Shifts in Global History. *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum*. 2. 2025. P. 199–206. URL: https://www.researchgate.net/publication/388793630_War_Colonization_and_Language_Evolution_Tracing_Linguistic_Shifts_in_Global_History
33. Goricar J. The Ukraine and the Teutonic Empires. 1918. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1918/01/28/102662147.html?pageNumber=12>
34. Hitler A. Decree for the government of the occupied eastern territories, with Rosenberg as minister for the territories and subordinate officers for regions, and cooperation between the administration and the military. 1941. URL: <https://nuremberg.law.harvard.edu/documents/451135-decree-for-the-government?mode=image>
35. Jack I. The Indian Empire at War and India, Empire and the First World War review – a story finally told. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/books/2018/dec/14/indian-empire-at-war-george-morton-jack-india-empire-and-first-world-war-santanu-das-review>
36. James M. France Proposes Plan to Form African-European Community. 1957. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1957/02/05/84905581.html?pageNumber=8>
37. Kiebusinski K., Motyl A. The Great West Ukrainian Prison Massacre of 1941. A Sourcebook. Amsterdam University Press. 2017. 689 p. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/27800/file.pdf>
38. Knoblock N., Abibok Y., Arcimavičienė L., Baysha O., Beliaeva N., Blaszczyk I., Karpenko-Seccombe T., Mokrushyna H., Nedashkivska A., Sazonova Y., Seals C., Szklarek-Smiechowicz E., Tovares A., Weiss D. Language of Conflict: Discourses of the Ukrainian Crisis. 2020. DOI: 10.5040/9781350098633.
39. Kurkov A. Ukraine's war of the words. 2012. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jul/05/ukraine-war-of-words-russian>
40. League of Nations. Treaty of Peace between Poland, Russia and the Ukraine. Treaty Series, vol. 6, 1921. P. 123–169. URL: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19210318-1.pdf>
41. MacMillan M. Rebuilding the world after the second world war. 2009. URL: <https://www.theguardian.com/world/2009/sep/11/second-world-war-rebuilding>
42. Migge B., Léglise I. Language and colonialism. 2007. P. 297–330. URL: https://www.researchgate.net/publication/288879026_Language_and_colonialism
43. Mutschlechner M. Compromise with Vienna: Polish Autonomy in Galicia. (Translation: Abigail Prohaska). 2025. URL: <https://ww1.habsburger.net/en/chapters/compromise-vienna-polish-autonomy-galicia>
44. NATO StratCom Centre of Excellence. Analysis of Russia's information campaign against Ukraine. Report. Riga. 2015. URL: https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/russian_information_campaign_public_12012016fin.pdf
45. Nuremberg trials. Nazi conspiracy and aggression (Office of United States Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1946.) 1946. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/llmlp/2011525363_NT_Nazi_Vol-V/2011525363_NT_Nazi_Vol-V.pdf
46. Office of the Historian. Department of State. United States of America (a). The Consul at Moscow (Poole) to the Secretary of State. 1918. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1918Russiav01/d578>
47. Office of the Historian. Department of State. United States of America (b). The Ambassador in Turkey (Morgenthau) to the Secretary of State. 1914. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1914Supp/d239>
48. Office of the Historian. Department of State. United States of America (c). The Atlantic Conference & Charter, 1941. URL: <https://history.state.gov/milestones/1937-1945/atlantic-conf>
49. Office of the Historian. Department of State. United States of America (d). The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State. 1944. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v03/d1308>

50. O'Grady S. Divided by language. 2019. URL: <https://www.washingtonpost.com/graphics/2019/world/cameroon-anglophone-crisis/>
51. Oltermann Ph. Can Europe's new xenophobes reshape the continent? 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/03/europe-xenophobes-continent-poland-hungary-austria-nationalism-migrants>
52. Phillipson R. Linguistic Imperialism. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/31837620_Linguistic_Imperialism_R_Phillipson
53. Reagan T. Peace, Conflict, and War: The Role of Language and Languages. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/372506575_Peace_Conflict_and_War_The_Role_of_Language_and_Languages
54. Resolution of the Politburo of the CC CP(B)U. "On Measures to Intensify Grain Procurement". (In Tragediia sovetskoi derevni (2001). Excerpts, pp. 227–228. Translated by Bohdan Klid). 1931. URL: <https://holodomor.ca/wp-content/uploads/2020/04/Resolution-of-the-Politburo-of-the-CC-CPBU-On-Measures-to-Intensify-Grain-Procurement.pdf>
55. Stalin J. SEVENTEEN MOMENTS IN SOVIET HISTORY. An on-line archive of primary sources. DECREE NO. 5859SS. 1944. URL: <https://soviethistory.msu.edu/1943-2/deportation-of-minorities/deportation-of-minorities-texts/decrees-no-5859ss/>
56. The American Journal of International Law. French Mandate for Syria and the Lebanon. Vol. 17, No. 3, Supplement: Official Documents (Jul., 1923), P. 177–182. URL: https://warwick.ac.uk/fac/arts/schoolforcross-facultystudies/aboutus/cathiajenainati/dar/contents/fiction/mina/biography/french_mandate_for_syria_and_the_lebanon.pdf
57. The New York Times. Hitler Reported at Kiev. 1942. P. 4. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1942/03/09/88107674.html?pageNumber=4>
58. Ukrainian National Council. THE UKRAINIANS AND THE EUROPEAN WAR. 1915. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/359/file.pdf>
59. United Nations. Treaty Series. Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations. New York, 1965. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/UNTS/Volume%20289/v289.pdf>
60. U.S. National Archives. Records of the U.S. Joint Chiefs of Staff. Record Group 218. 1945. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/surrender-of-japan>
61. Vischer H. Native Education in German Africa. Journal of the Royal African Society, 14(54), 1915. P. 123–142. URL: <http://www.jstor.org/stable/716244>
62. Vitantonio C. THE HUMANITARIAN LEADER: The relationship between language and neo-colonialism in the aid industry. 2022. URL: <https://ojs.deakin.edu.au/index.php/thl/article/view/1661/1499>
63. Warnke I. Deutsche Sprache und Kolonialismus Aspekte der nationalen Kommunikation 1884-1919. Walter de Gruyter Berlin. New York. 2009. P. 383. URL: <https://dokumen.pub/deutsche-sprache-und-kolonialismus-aspekte-der-nationalen-kommunikation-1884-1919-9783110212594-9783110200379.html>
64. Wysocki A. Zderzenie kultur: polskość i sowieckość na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939-1941 we wspomnieniach Polaków. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2014.
65. Yoder E. M. Clash of the colonies. 1987. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/entertainment/books/1987/03/08/clash-of-the-colonies/22932f9e-0ca9-40ad-bee5-29a85fa69a59/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025